

----- Araştırma makalesi -----

KUTADGU BİLİĞ’DE TEREDDÜT VE ŞÜPHE KIPLIĞI: ERKİ PARÇACIĞI

Aybüke Betül DOĞAN*

Öz

Makalenin amacı, bilgi kipliğinin olasılıksal inceleme kolunun bir alt anlam kodu olan tereddüt ve şüpheyi; Karahanlı Türkçesinde, özellikle en çok veri sağlaması bakımından Kutadgu Bilig özelinde irdelemektir. Kutadgu Bilig’de tereddüt ve şüphe kipliği konusuna başlamadan önce Karahanlı Türkçesindeki diğer temel eserler, erki parçacığının kullanımı açısından kısaca gözden geçirilmiştir. Bu açıdan; Kutadgu Bilig başta olmak üzere Dîvânü Lugâti’t-Türk, Atabetü’l Hakâyık, Dîvân-ı Hikmet ve Satırrası Kur’an Tercümesi incelenmiştir. Anlam konusunda ve dil bilimsel bir bakış açısıyla hazırlanan bu çalışmada kiplik konusuna değinilmiştir. Kiplik, konuşurun önerme doğrultusundaki kendi tutumu, algısı ve seçiminin ürünü olduğu için kiplik işaretleyicileri de çok çeşitlilik sergileyebilmektedir. Belirli paradigmlar içeren kip olgusu yanında, kiplik değerlerin ifadesinde zengin bir ifade yoluyla karşılaşılır. Bu anlamda Kutadgu Bilig’de tereddüt ve şüphe kipliği anlam kategorisinde işlevsel bir görünüme sahip erki parçacığı görülür. Kutadgu Bilig’in nazım şeklinin mesnevi olması dolayısıyla cümleler kurallı değildir. Bu açıdan erki parçacığının söz dizimsel konumlanması hakkında kesin bir bilgi belirtilememekle birlikte söz dizimsel yapıdaki çeşitli dizimleri örneklendirilmiştir. Buna göre soru zamiri, soru sıfatı ve soru eki ile birlikte erki yapısının sağladığı tereddüt ve şüphe ifadeleri ortaya çıkarılmış ve yapısal olarak belirli

* Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: betulkiymaz@duzce.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5946-5417

Geliş/Received: 3 Ağustos 2021 / 3 August 2021

Kabul/Accepted: 13 Eylül 2021 / 13 September 2021

sınıflandırmaya gidilmiştir. Çalışmada, erki parçacığı ile birlikte yer alan fiiller ile diğer sözcüksel işaretleyicilere de odaklanılmıştır. Tespit edilen erki yapılarının, cümlelerin söz dizilimine nasıl katıldığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Kutadgu Bilig, tereddüt kipliği, şüphe kipliği, erki, parçacık, söz dizimi.

HESITATION AND DOUBT MODALITY IN KUTADGU BİLİG: ERKİ PARTICLE

Abstract

The aim of the article is hesitation and doubt, which is a sub-meaning code of the probabilistic analysis branch of the knowledge modality; In Karakhanid Turkic, it is specifically to examine Kutadgu Bilig in terms of providing the most data. Before starting the subject of hesitation and doubt modality in Kutadgu Bilig, other basic works in Karakhanid Turkic are briefly reviewed in terms of the use of the erki particle. From this point; Especially Kutadgu Bilig, Dîvânü Lugâti't-Türk, Atabetü'l Hakâyık, Divân-ı Hikmet and Interlinear Qur'an Translation were examined. In this study, which is prepared with a linguistic and linguistic point of view, the subject of modality is mentioned. Since the modality is the product of the speaker's own attitude, perception and choice in the direction of the proposition, modality markers can also exhibit a wide variety. In addition to the modal phenomenon that includes certain paradigms, a rich expression is encountered in the expression of modal values. In this sense, in Kutadgu Bilig, erki particle with a functional appearance is seen in the category of hesitation and doubt modality. Since the verse form of Kutadgu Bilig is masnavi, the sentences are not regular. In this respect, although there is no definite information about the syntactic position of the erki particle, various syntactic sequences are exemplified. Accordingly, the expressions of hesitation and doubt provided by the erki structure were revealed together with the interrogative pronoun, interrogative adjective and interrogative suffix, and a certain classification was made structurally. The study also focused on verbs and other lexical markers that take place with the erki particle. It has been revealed how the determined erki structures participate in the syntax of the sentence.

Keywords: Kutadgu Bilig, hesitation modality, doubt modality, erki, particle, syntax.

Giriş

Mantık ve felsefeden beslenen kiplik üzerine başlangıçtan itibaren üç temel yaklaşımla incelemeler yapılmıştır; mantıksal, tipolojik ve semantik-pragmatik. Buna göre, mantıksal yaklaşımda konuşurun bilgisi ile dünya

bilgisinin ilişkisi esas alınır. Tipolojik yaklaŐım ile tüm dünya dilleri için bir kiplik sınıflandırması hazırlamak amaçlanır. Semantik ve pragmatik yaklaşımda ise anlam üzerinde odaklanmak temeldir. Kiplik ögesini  vreleyen bağlam önem kazanır; bu nedenle ek, kök ve cümle gibi dil birimleri dışında daha üst birimler de dikkate alınır (Kerimoğlu 2011: 27-30). Tipolojik yaklaŐım; bilgi, yükümlülük ve devinim kipliği olarak  c alt kategoriye ayrılmıŐtır (Palmer 1986). Palmer daha sonra, önerme ve eylem kipliği Şeklinde yeni bir sınıflandırmaya gitmiŐ; bunlardan önerme kipliğinin alt kategorisini bilgi kipliği ve delile dayalı kiplik olarak tanımlamıŐtır. Bilgi kipliğinin alt kategorisini ise Şüphe,  ıkarım, olasılık ve varsayım anlam alanlarına ayırmıŐtır (2001: 22)¹. Rubin kipliği kesinlikten kesinlik dıŐına doğru bir çizgide değerlendirir ve bu değerlendirmede tereddüt ve Şüphe kesinlik dışında (uncertainty) yer alır. Buna göre bilgi eksikliği bildiren ifadeler bu kısımda geçer (2010: 536). Doğrudan bilgi eksikliğini yansıtan ifadeler yanı sıra konuşurun bilgi eksikliği ile zihindeki anlamsal boŐluk kesin dıŐılık anlam kategorisi içindedir. Rentzsch (2013), kipliği kipsellik olarak adlandırıp  c sınıfta ele alır; olay kipselliği, görünüŐsel kipsellik ve bilgi kipselliği [epistemik kipsellik].

Dila ar, kipliğin belli bi imbirimlere sığdırlamayacağını, ruh durumu kadar kipliğin olabileceğini ve bunların çeşitli biçimbirimler ve ezgi yoluyla aktarılacağına değinir. Kiplikleri çeşitli türlerde adlandırarak, tereddüt anlam katmanıyla bağlantılı ayrı bir tereddüt kipinden (delibiratif, hesitatif) bahseder (1971: 107-109). Korkmaz, olasılık-tahmin bildiren kiplik ifadeleri olasılık (ihtimal), duraklama (tereddüt), Şüphe ve ŐaŐırma maddelerinde değerlendirir (2007: 509). Benzer, kiplik için konuşurun atanmıŐ değerlere göre değil, seçilmiŐ birimleri kullandığına temas eder. Buna göre konuşur bir zaman ekini seçerek olasılık, belirsizlik, belirlilik, k c mseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, ŐaŐırma,  v nme, söylenti, Şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme anlamlarını dinleyiciye vermek için kullanabilir (2008: 181-182). Kerimoğlu, kipliği semantik bir kavram olarak değerlendirir, yalnızca ekler ve yardımcı fiillerle değil pek çok araçla kipliğin iŐaretlenebildiėini belirtir (2011: 21).

Hirik, bilgi kipiliğini  c temel başlıkta ele alır. Buna göre *kesinliğin derecelerini bildiren kiplikleri* kesinlik, yakın olasılık, uzak olasılık ve kesin dıŐılık kategorilerinde; *delile dayalılık kipliklerini* ise; doğrudan delile

¹ Jespersen, kavramsal değil söz dizimsel bir alan olarak açıkladığı kip (1924: 313) kategorilerinde bilgisel alana işaret ederek, istek belirtmeyen kip kategorileri altında kesinlik-belirlilik (apodictive), gereklilik (necessitative), iddia (assertive), olası-varsayımsal (presumptive), Şüpheli (dubitative), olası-ihtimal (potential), koŐullu (conditional), varsayımlı (hypothetical), istek-beklenti (concessional) anlam ulamlarına değinmiştir (1924: 321).

dayalılığı (görsel, işitsel, duyuşal); dolaylı delile dayalılığı (aktarımsal, çıkarımsal) şeklinde ele alır. Bilgi kipliğinin üçüncü anlam kategorisi, *yorumsallık/yargısallık bildiren dolaylı olasılık temelli bilgi kipliklerinden* oluşur (2014: 43). Bu kiplik değerler; tahmin, çıkarım, varsayım, şüphe, hayret, endişe, tereddüt ve merak anlamlarını kodlar. Temel bilgi kiplik türlerini ayırt etmede; konuşurun bilgiye olan yakınlığı, bilgiyi algılama biçimi gibi durumların etkili olduğunu ortaya koyar (2014: 50-51). Daha önceki bilgi kipliği sınıflandırmalarında yer almayan merak, tereddüt ve endişe gibi duygu durumlarını da ilave ederek yeni kategoriler oluşturur (2014: 2).

Bu çalışmada da *Kutadgu Bilig* özelinde farklı söz dizimsel yapıda mevcut görünüme sahip *erki* yapısının bilgi kipliğinin alt anlam ulamlarından tereddüt ve şüphe kipliği bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çeşitli araştırmacıların kipliğinin alt anlam ulamlarından biri olarak yer verdiği tereddüt ve şüphe kiplik ulamları *erki* parçacığ üzerinden ele alınmıştır.

Veri Tabanı

Araştırmada, Karahanlı Türkçesi eserlerinden yola çıkarak *erki* yapısının anlamsal boyutlarından tereddüt ve şüphe bilgisi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu döneme ait eserler; *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakâyık*, *Dîvân-ı Hikmet* ve *Karahanlı Türkçesine ait Satırarası Kuran Tercümesi* metinleri incelenmiştir; bunlar arasında *Kutadgu Bilig*'in daha çok veri sağladığı gözlenmiştir. Bu çalışma modern dil bilimsel ölçütler doğrultusunda, başta *Kutadgu Bilig* olmak üzere diğer Karahanlı Türkçesi metinlerindeki *erki* parçacığ odağında bir kiplik araştırmasını içermektedir.

Yöntem

Çalışmada, öncelikle Karahanlı Türkçesi metinlerde *erki* yapısının varlığı araştırılmıştır. Tespit edilen *erki* parçacıklı söz dizimsel yapılar, bilgi kipliğinin alt anlamlarından tereddüt ve şüphe anlam boyutu çerçevesinde ele alınmıştır. *Erki* parçacıklı yapıların sadece hangi söz dizimsel yapıda yer aldığına (isim / fiil cümlesi) değil, cümle içindeki işlevine de dikkat edilmiştir. Bu amaçla *erki* parçacığının cümlede vurguladığı şüphe ve tereddüt kiplikleri yanı sıra işlevsel dilbilgisi kuramının belirlediği *anlambilgisel* (semantic), *sözdizimsel* (syntactic) ve *pragmatik* (pragmatic) işlevlerle ilgili düzeyler (Dik 1997: 26) de çalışmanın inceleme alanlarına girmiştir. Anlambilgisel işlevde, *erki* parçacığının *Kutadgu Bilig*'in hangi bölümünden alındıysa, buna göre söylemi yapan (eyleyici), söylemin alıcısı ve hedefi gibi konulara yer verilmiştir. Sözdizimsel işlevde, öğelerin cümle

içindeki iŐlevlerine değinilmiştir: Özne-tümleç-yüklem. Söz dizimi ögelerinin de kiplik bildiren dil ögeleri arasında yer alması (Kerimoğlu 2020: 47) söz dizimsel iŐlevle bağlantı kurulmasına etki etmiştir. Pragmatik iŐlev ise cümledeki yeni ve eski bilgi temelinde, cümlenin bilgi yapısını açıklayan odak-konu bilgisini ortaya koyar. Kiplik bir anlam ulamı özelliği gösteren *erki* parçacığının içinde bulunduğu cümleyi, bu üç yaklaşımla değerlendirmek, anlama dayalı bir inceleme olan kipliği destekleyecektir. Bu bakımdan araştırmada baŐvurulan yöntemlerden biri, tereddüt ve Şüphe kipliğinin tespit edildiği söz dizimsel yapıların değerlendirildiği işlevsel dilbilgisi kuramıdır.

İnceleme kısmına başlamadan önce kiplik hususunda kısa bir bilgilendirme yapılmıŐ, ardından kipliğin alt anlam ulamları olan tereddüt ve Şüphe kavramları arasındaki anlamsal farklılıklar ve birleŐtiĐi noktalara yer verilmiştir. Ayrıca çalışmanın odak noktası olan *erki* parçacığının alanyazında nasıl adlandırıldığı, tarihî ve aĐdaŐ Türk dillerindeki görünümü ve etimolojisi üzerine çeşitli görüŐlere de yer verilmiştir. *Erki* parçacığı ve kiplik hakkında paylaŐılan araştırma yazıları sunulduktan sonra, makalenin inceleme bölümüne baŐlanmıŐtır. İncelemede, veri bakımından diğer Karahanlı Türkçesi metinlerine göre zengin kaynak sunan *Kutadgu Bilig*'deki *erki* parçacığı örnekler, bilgi kipliği açısından deĐerlendirilmiŐtir. Örneklerin her birinde *erki* yapısının cümleye kattığı anlam, birlikte yer aldığı yapılar incelenmiştir. (Arat 1991) künyeli çalışmada, ilgili sözcüğün transkripsiyonu *erki* Őeklinindedir. Arat'ın okuyuŐuna göre *erki* edatının geçtiği cümleler, ayrı ayrı kiplik açısından işlevsel dilbilgisi yaklaŐımından da yararlanılarak yorumlanmıştır (Arat 1991; Arat 2003). Ayrıca Arat'ın okumalarına ek olarak dipnotta Kaalin²'in *Kutadgu Bilig*'in ilgili beyitle ilgili okumasına da gönderme yapılmıştır. Bu Şekilde metnin ilgili kısımlarında *erki* parçacığının okunuŐuyla ilgili karşılaştırma yapılmıştır.

Anlam Bilimsel Açıdan Tereddüt ve Şüphe

Bilgi kipliği alanının alt anlam ulamları (extensional meaning) olarak tereddüt ve Şüphenin anlamsal karŐılıkları nedir? Şüphe ve tereddüt arasındaki ince çizgi nasıl açıklanabilir? gibi sorular akla gelmektedir. Güncel Türkçe Sözlükte tereddüt için kararsızlık, duraksama, ikircik, ikirciklik; Şüphe için ise kuŐku anlamına yer verilmiŐtir³. Bir konuyla ilgili kesin bilginin olmayıŐı, kararsızlık yaŐama, konuşurun emin olamama ve güven duyamama halleri; bilgi kipliğinin alt anlam ulamı olan tereddütü

² <https://ekitap.ktb.gov.tr>.

³ <https://sozluk.gov.tr/>

tanımlamaktadır. Pelkmans; şüphe (doubt), tereddüt (suspicious)⁴ ve güvensizlik (mistrust) konu başlıklarında, iç içe giren üç kavramın semantiğine değinir (2018: 169-178). Bu üç kavramı tek cümlede örneklendirir (Pelkmans 2018: 169): “Güvenin yokluğunda, insanlar bir nesneye tereddütle yaklaşır ve muhtemelen ondan çıkan herhangi bir bilgi hakkında şüpheyeye düşerler”. Dolayısıyla kişinin bir olay ya da duruma ilişkin yaşadığı tereddüt hâli; sonrasında kişide şüpheyeye düşmeye sebep olabilir. Yani şüphenin varlığı açısından öncesinde tereddüt hâli beklenir. Ancak her tereddüt duygusu da şüpheyeye sonuçlanamayabilir, ancak etki etmesi muhtemel görünür. Bu bakımdan tereddüt olgusunun şüpheyeye tetiklediği sonucuna varmak mümkündür. Pelkmans’a göre tereddüt ve güvensizlik negatif yüklü eğilimlere atıfta bulunurken; her zaman şüpheli durumu ifade etmezler. Tereddütü diğer kavramlardan ayıran temel özellik, ortada kalmayı ifade etmesidir. Odaklanmış yönlülüğü, onu diğer iki kavram arasında bir çeşit bağlayıcı yapmaktadır (Pelkmans 2018: 169). Tereddüt, bir nesneye doğrudan ve aktif bir ilişkiye işaret ederken; şüphe, zihnin içsel süreçlerine atıfta bulunmaktadır. Bu kavramların birbirinden ayrıldığı ince bir nokta olmakla birlikte ortak özellikleri de mevcuttur. Nitekim şüphe, tereddüt ve güvensizlik olgusunda; özne ile şüpheyeye edilen, tereddüt edilen ve güvenilmeyen nesne arasında gerilim vardır. Tereddütten farklı olarak şüpheyeye ve güvensizlik, aksinin ispatı konusunda iddiada bulunurken; tereddütte arada kalma durumunun aksi iddia edilmez, iki tercihin yaşattığı zorluk hissi ön plandadır. Şüpheyeye de tereddüt de kendi içerisinde bilgi krizi meydana getiren mental durumlardır. Mantıksal açıdan doğrulama veya yanlışlama ile olasılık yükleme işlemlerinden daha fazlasını gerektiren bilgisellik içerirler (Pelkmans 2018: 1-2).

Zhelonkina, şüphenin sözcüksel araçlarına odaklandığı çalışmasında dört tematik başlıkta, şüpheyeye ve ilgili sözcüksel çeşitliliğe yer verir (2019: 152). “Belirsizlik” şemsiyesi altında şüpheyeye-endişe, şüpheyeye-kararsızlık, şüpheyeye-korku, şüpheyeye- sinirsel beklenti- şüpheyeye-kaygı; “İnançsızlık” adı altında ikinci tematik eş anlamlı gruplarda şüpheyeye-tereddüt, şüpheyeye-güvensizlik, şüpheyeye-kuruntu ve bunlar yanı sıra huzursuzluk, şüpheyeye-itiraz, şüpheyeye-güven eksikliği konularına temas eder. Bir üçüncü tematik grupta, “Kesinlik-dışı” şemsiyesi altında, kesinlik-dışından kaynaklanan şüpheyeye anlamlı en küçük yapıdaki sözcükleri değerlendirirken; dördüncü temayı ise ne yapacağını ve neyi seçeceğini bilemediğin “Eminsizlik” üst başlığında çeşitlendirir (Zhelonkina 2019: 152). Nitekim tereddüt-şüpheyeye ilişkisini çalışmasının bu ikinci alt grubunda sınıflandırmaya dâhil etmiştir. Araştırmacıların açıklamalarından

⁴ Pelkmans, çalışmasında tereddüt kavramı karşılığında ‘suspicious’ terimini tercih etmiştir.

da anlaşılacağı üzere, tereddüt ve şüphe kavram alanları birbiriyle yakından ilişkili olup birbirinden beslendiği açıktır.

Erki Parçacığının Adlandırılması

Araştırmacılar, hem geleneksel dil bilgisi hem de çağdaş dil bilim çalışmaları göz önüne alındığında kiplik anlamlarını sözdizimsel yapıyla sağlayan edat benzeri biçimbirimler için çeşitli adlandırmalarda bulunmuşlardır: ek-edat, enklitik, söylem işaretleyicisi, tekid edatı, kuvvetlendirme ve pekiştirme edatı, pekiştirme enklitiği gibi. Erdal, bu biçimbirim için klitik terimini tercih etmiştir (2000). Johanson da modal parçacık terimini kullanır (2018: 523)⁵. Ercilasun, belirli bir görevi karşılayan, ek ve sözcük arasında kalan, sözdizimsel açıdan cümleye katkısı olan bu biçimbirimlerin eklendikleri sözcükle, söz öbeği veya cümlelerin son birimiyle ses bilgisel açıdan bir uyuma hem girdiğini hem de girmediğine işaret eder (Ercilasun 2008: 39). Yazıcı Ersoy (2011: 43), Yüceol Özezen (2013: 367)⁶, Üzüm (2019b: 484) bu yapıları parçacık olarak tanımlarlar. Nalbant (2004: 2157) ve Karaman (2016: 136), *erki* yapısı için ek-edat terimini kullanır. Üstüner, *erki* yapısını edatlar başlığında inceler (2003: 3-4). İpek, *Dîvân-ı Lugâti't-Türk* üzerine yaptığı ilgili çalışmada enklitik terimini kullanır (2009a: 1199-1212). Ayrıca *Türkçede Pekiştirme Edatları* adlı doktora tezinde, *erki*'yi eklendiği cümleye şüphe, tereddüt, endişe, ihtimal ve ünlem anlamı katan pekiştirme edatı olarak da belirtir (2009: 288). Ergönenç-Akbaba, kelime türü olarak pekiştirme edatı olarak açıklar (2017: 55). Barutçu Özönder ise makalesinde hem enklitik hem ek - edat terimlerini tercih eder (2001: 75-86). Gül (2015: 401) enklitik edat, Demirtaş (2014: 517) enklitik terimini kullanır. Arat (1979: 158), Ata (1997:209) bu sözcük için şüphe ve tereddüt bildiren edat açıklaması yapar. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*'nde *erki*, sona gelen edatlar başlığı altında şüphe ve tereddüt bildiren edatlar içerisinde yer almaktadır. Bu incelemede ise parçacık terimi tercih edilmiştir.

Tarihi ve Çağdaş Türk Dillerinde *erki* Parçacığı

Köktürkçede *erinç* ile sağlanan kiplik anlam, yerini Eski Uygurcada büyük çoğunlukla *erki*'ye bırakmıştır. Karahanlı sahasında, *Kutadgu Bilig* özelinde sıklıkla geçen şüphe ve tereddüt bildiren bu parçacık, Harezmi Türkçesi'nde *erki* ve *erken* şekliyle eş zamanlı olarak metinlerde birlikte yer almıştır. Çağatay Türkçesinde ise *erki* parçacığının kullanımı arka planda

⁵ Johanson, bazı Türk dillerinde, *är-kän* yapısının, “gerçekten”, “aslında” anlamına gelen vurgulu kullanımlarla modal bir parçacık olarak kullanılabilindiğini belirtir. *är-ki(n)* ile etkileşimin bir sonucu olarak *är-kän* kipliğinin ortaya çıktığına vurgu yapar (2018: 523).

⁶ Pekiştirme amaçlı bu biçimbirimler için pekiştirme ki'si terimini de kullanır.

kalarak ortak kökleri aynı olan zarf-fiil eki almış er- fiili (*er-ken*) ile eşesli *erken* dikkat çeker. Schinkewitz, Rabguzi’nin *Kıyasü’l-Enbiyâ*’sında *erkenin* ender görüldüğünü, daha çok *erken* yapısının mevcut olup, *erken* şeklindeki fiilimsinin de soru ve şüphe anlamı yüklendiğini belirtir (1926: 124). Bununla birlikte Çağatay Türkçesinde, *irkin ve irken*’in baskın bir görünümü mevcuttur.

Clauson, bu sözcüğün Kuzeydoğu Tuvacada *irgi* şeklinde yaşadığına⁷ ve soru cümlelerini kibarlaştırma işlevi üstlenerek ilgeç görevli oluşuna temas eder (ED 223a). Uigarica II, III, IV, Turkisch Turfantexte gibi Eski Uygurca metinler yanı sıra DLT ve KB gibi Karahanlı dönemine ait metinlerden de bu yapının örneklerine yer verir. Ayrıca 13. yüzyıl (?) Tefsir ile Harezmi Türkçesinde de bu sözcüğün varlığına değinir. Örneklerin tamamında dikkat çektiği nokta; şüphe ve tereddüt bildirmeleri ve soru cümlesi içinde yer almasıdır: U II’de; *ne tıltagın ne üçün teğirmek bolur erki* “hangi nedenle ve niçin bu algının oluştuğunu düşünüyorsun acaba?” (10/17-18). *Alı çevişi neteg erki* “sence o ne gibi aletler kullanıyor olabilir (acaba)?” (16/24). *Bolar yeg mü erki a:zu erme:z mü érki tep seziklig bolmuş* “bunların iyi (fikir) mi yoksa değil mi olduğu konusunda olmamış” (TT VIII H. 5-6). *Amtı ertip kalur erki sen* “şimdi belki geçiyorsun sen?” (TT II 15/7-8).

Ayazlı, *erki* sözcüğünün bazı Türk dillerindeki kullanımına dair karşılıklarını verir: YUyg. Ø, SUyg. Ø, Tr. Ø, Tuv. *irgi*, Hak. Ø, Alt. Ø, Yak.Ø (2016: 110). Küçük, Eski Anadolu Türkçesi sahasında eklendiği sözcüğün kalınlık incelik uyumuna bağlı olarak ses bilgisel değişim gösteren ve *iki* şeklinde yaşayan örneklerine yer verir (1987: 367). Demirtaş, *erki>iki>ki* şeklinde değişimi gösterip cümlede şüphe, tereddüt ve olasılık anlamı içerdiğini belirtir (2014: 517). Yeni Uygur Türkçesinde *-kin* şekliyle görülmekte; genellikle *-mU* soru ekinden sonra cümleye şüphe, tereddüt anlamı katmaktadır (Karaman 2016: 135). Özbek Türkçesinde de bu yapının karşılığı *-mikin*’dir. Merhan, soru eki *-mI/-mU* ile *-kin* (<*-ikin*) edatının birleşmesi sonucu isim veya fiil cümlelerine “acaba, muhtemelen, öyle mi” gibi anlamsal değerler katan bir yapı olarak değerlendirir (2007: 221). Türkmen Türkçesinde *erken > eken > -kanı / -keni > ka / ke* şeklinde bu parçacığın ses bilgisel değişimine tanık olunur (Söyegow 1999: 532). Kırgız Türkçesinde de ilgili yapının kullanım şekli olarak *eken* yapısı görülür (Kasapoğlu-Çengel 1999: 641-651). Ayrıca *-mI* soru ekinin *-bi*’ya dönüşmesi ve bu yapının *eken < erki* ile birleşmesi sonucu oluşan *beken*, “-

⁷ Tuvacadaki *irgi* "acaba", *irgin* "acaba, imiş", *iyik* "acaba, mı?", *iyikpe* "acaba, veya, değil mi?" (Arıkoğlu vd. 2003) gibi yapılar; Eski Türkçede şüphe, tereddüt ve ihtimal anlamlı erki edatından gelişmiş olduğu fikrini anlamsal ve ses bilgisel düzlemde destekler.

mi ki, -mı acaba?” anlamlarıyla sorunun anlamını pekiştirip cümleye Őpbe anlamı katmıştır (2005: 347). Kazak Türkçesinde, *eken* Şekli, bazı örneklere “acaba” göreviyle sorma edatı olarak tanımlanmıştır (İpek 2009b: 300). Nogay Türkçesinde de kiplik zarflar-edatlar alt başlığında *eken* “acaba” yapısıyla karşılaşılır (Ergönenç-Akbaba 2017: 55). Modern  zbek ve Uygur Türkçelerinde *-kin* Şeklinde yaşayan bu parçacık, soru ifadelerinde bilgi kipliği işaretleyicisi özelliği kazanabilir (Rentszch 2015: 245-247). Ayrıca  zbek Türkçesinde *-mikin* dışında *mikan*⁸ kullanımı da görülür ( z m 2019b: 484). Öztürk,  zbek Türkçesinde (*e*)*ken* ve *-kin* ifadelerinin “pekiştirme, tereddüt, tahmin” iŐlevlerini vererek aynı görevde kullanıldıklarına değinir (2005: 89).  z m, *ekan*’ın *erki* ile etkileŐime girerek; açık bir cevabı olmayan veya cevap beklenmeyen soru c mlerinde *erki* ile benzer iŐlevle kullanılabildiğine dikkat çeker (2019b: 478). İpek, doktora tezinde pekiştirme edatlarının metinlerdeki kullanımını örneklendirdiği tabloya göre (2009b: 768) *erki* yapısı; Köktürk harfli metinlerde, Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde, Gagavuz, Irak Türkmen, Altay, Hakas, Őor, ÇuvaŐ ve Yakut Türkçesinde tespit edilmemiŐtir. Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi, Azeri, Türkmen, Yeni Uygur,  zbek, Kazak, Kırgız, Kazan Tatar, Kırım Tatar, Sibirya Tatar, Kumuk, BaŐkurt, Karaçay-Malkar, Nogay, Karakalpak, Karay, Tuva ve Tarancı lehçelerinde ise *erki* yapısı bulunmuŐtur.

Erki Parçacığının Etimolojisi

Etimolojisi  zerine de çeşitli fikirler sunulmuŐtur. Bang, *irkin* ve *iken* soru ilgeci ve *-meki* yapısının; Uygurca *-mU erki*’den geliŐtiđine; *miken* biçiminin *er-* fiiline eklenen orta  ekiyle bir ilgisi bulunmadığına ancak *erki* yapısının ses bakımından *erken* yapısının etkisinde kaldığına değinir (Turkologische Briefe V, Ő7). Çağatay, fiillerden sonra gelen *ki*’nin eski bir kullanım olan *erki*’nin kalıntısı olarak değerlendirir (1963: 250). Caferoğlu, bu sözcüğün kökünü * r-* fiiline dayandırır (1968: 74). “Belki” gibi tereddüt bildiren anlam yanı sıra “iyi, artık” gibi anlamlar da içerdiğini açıklar. Clauson, bu sözcüğün *erken* ve (*l*)*erini * sözcükleri gibi *er-* “olmak” fiilinden türediğini ve nadir örneklere dışında bir yanıtın beklenmediği durumlarda ve sadece soru c mlerinden sonra konumlanan bir sözcük olduğuna değinir. *Erki* ilgecinin yapısındaki *ekin*, 8. ve daha sonraki yüzyıllara göre daha farklı bir zamana dayandığına işaret eder (ED 223a). Röhrborn, etimolojik olarak * rki* sözcüğünün, *ergey* sözcüğüyle iliŐkilendirilmesi gerektiğini önermiŐ; görünüş ve zamansal bir değer ifade eden fiil formunun, kiplik bildiren bir

⁸ Johanson,  zbek ede *-mikin* yapısının Őpbe belirttiğini, ancak *-mikan* yapısının bu anlamda kullanılmadığına değinir (2018: 523).

parçacığa indirgenmiş şekli olarak açıklamıştır (1977: 434). Röhrborn, *erki* edatını *ergey* < er-gey şekline dayandırır (1998: 3-4). Erdal, Röhrborn’un bu köken bilgisi açıklamasını mümkün görmez (2004: 350). Bu konuda *-kI* biçimbirimiyle etimolojisi üzerine açıklamada bulunur. *-gI* biçimbirimiyle maddelendirdiği başlıkta, bu yapının metinlerde çok yaygın olarak görülmesine rağmen, bir sözcükbirimi olarak değerlendirilmediğine vurgu yapar. Özellikle /r/ ve /n/ konsonantlarından sonra sedasız şekli *-kI*; diğer tüm *-gI* sözcükbirimli yapıları ise iki heceli kaydeder (1991: 320). *-kI* sözcükbirimli yapıyı en iyi örneklendiren iki örnekten biri olarak *erki*’ye işaret eder. *Erki* parçacığını fiilden isme geçiş altında *-gI* sözcükbirim maddesinde ele almıştır (1991: IX). *Erki* yapısının etimolojisi ile ilgili olarak Eraslan, *erki*<er-ür+ki yapısını savunur (2012: 293).

Karahanlı Türkçesinde *erki* Parçacığı

Kutadgu Bilig’de tespit edilen ve tereddüt anlamlı *erki* parçacığına geçmeden önce, Karahanlı Türkçesi eserlerini, bu yapının kullanımı açısından kısa bir değerlendirmek doğru olacaktır. *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te *erki* sözcüğü tespit edilir. Kaşgarlı Mahmud, bu yapıyı, şüphe bildiren bir edat olarak açıklar: *ol kâlır mü ârki* “O gelir mi acaba?”. Bu yapının soru cümlelerinde yer aldığına değinilmiştir (Dankoff-Kelly 1982: 152 [Part I]). Nalbant, *Dîvânü Lugât-it-Türk Grameri: I- İsim* adlı çalışmasında bu yapıyı kuvvetlendirme-pekiştirme edatları bahsinde değerlendirir (2008: 255). Kaşgarlı Mahmud’un edat olarak belirttiği *erki* yanı sıra *kaında*, *kaıy*, *kaç*, *kaıça*, *ne*, *nece*, *nelek*, *nerek* ve *neteg* gibi sözcüklerin cümlelerde zarf veya zamir görevli olduklarına işaret eder ve bunları çalışmasında soru edatları içerisinde ele almaz. Belki, acaba anlamındaki bu yapı şüphe yoluyla kuvvetlendirme işlevi üstlenmiştir. (*TİEM 235v/3-450r7*) (*Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*) *Karahanlı Türkçesi Satırarası Kur’an Tercümesi*’nde *erki* ve *erki*’nin türevi niteliğinde *erkin* yapısı tanıklanmazken (Ünlü 2004); yine aynı metnin (*TİEM 73 1v-235v2*) (*Giriş-Metin-İnceleme-Dizin*) kısmında *erkin* sözcüğü tespit edilir (Kök 2004: 370). *TİEM 73 1v-235v2*’de ilgili sözcük *erkin* için soru ve şüphe bildiren edat açıklamasına yer verilir. Bu eserde, 22r/9=002/187 numaralı kısımda *erkin* yapısı tespit edilir: *âlig tãgürmãnlãr kũııııylarkã silãr. Ürũk turuğlular ârkin mãzgãtlãr içindã. Ol taıırı yığığlary yakãın kãlmãnlãr aııar* (Kök 2004: 20). Bu kısım, Bakara suresinin 187. ayetine denk gelmektedir ve tereddüt ifadesi *erkin* ile okunmaktadır. *Dîvân-ı Hikmet* ve *Atabetü’l Hakâıyk*’ta, *erki* ve ilgili sözcüğün *erkin*, *erken* gibi herhangi bir türeviyle karşılaşılmasıdır. Bu döneme ait metinler incelendiğinde, *erki* parçacığının kiplik işlevini örneklendiren, çeşitli yapılar sunan metin olarak *Kutadgu Bilig* ön plana çıkmaktadır.

***Kutadgu Bilig*'de erki Parçacığı ve Kiplik Okumaları**

Karahanlı Türkçesi metinleri dikkate alındığında bu parçacığın en sık kullanımı *Kutadgu Bilig*'dedir. Bu açıdan, *erki* sözcüğünün anlamsal boyutunu ve cümle içindeki işlevini göstermesi bakımından ayrıca önem taŐıtmaktadır. Eserde, otuz bir örnekten *erki* parçacığı gözlenmektedir (Arat 1979: 158). Merhan, *Kutadgu Bilig*'de "Şüphe ve tereddüt edatı" açıklamasıyla verilen *erki*'nin birçok beyitte (26 beyitte)  n nde *-mU* soru eki olmadan ve bazı beyitlerde (3160, 3198, 5121, 5763, 5772, 6280)  n nde *-mU* soru eki ile birlikte görüldüğünü belirtir (2007: 222). Soru ekli beyitlerde "acaba" anlamı katarak sorunun "tahmin etme" anlamına büründüğünü dile getirir: *sırlığaymu erki ilig altını / ilengey m  erki mağa ol k ni* "Hükümdarın altını acaba ona etki eder mi; o doğru insan acaba beni azarlar mı?" (KB 3160); *unıttığımu erki azu örtülüp / bu iş ötrü tuttuğ ne asĐı körüp* "Sen bir Şeyi acaba unuttun mu, yoksa bu kapalı mı kaldı; ne fayda umarak bu işi yapmak istiyorsun." (KB 5763).

Konuşur,  znel tutumuna göre çeşitli kiplik ifadelerde bulunur. Dolayısıyla konuşurun içinde bulunduğu psikolojik durum, kiplik anlama etki etmektedir. Bu çalışmada ise *Kutadgu Bilig*  zeline *erki* parçacığı yapılarından okunan tereddüt ve Şüphe temelli kiplik anlamlara yer verilmiştir. Bu amaçla öncelikli olarak *erki* parçacığının kiplik işlevine yer verilmiŐ, bunun yanı sıra cümledeki tereddüt ve Şüphe kipliğini destekleyen diğer kiplik işaretleyiciler de gösterilmiŐtir.

Hirik'in çalışmasında kesin dıŐılık kiplik alanına dâhil olan tereddüt ve Şüphe kipliği, Türkiye Türkçesinde morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel ve birden fazla birlik kuran kesin dıŐılık işaretleyicileri başlığı altında gruplandırılmıŐtır (2014: 68-84). Bu makalede ise doğrudan doğruya kiplik işaretleyicisi olarak *erki* parçacığı ele alınmamıŐ, bunun yerine tereddüt ve Şüphe kipliği ifade eden, söz dizimsel yapıda birlikte yer aldığı sözcüksel unsurlar üzerinde durulmuŐtur.

İnceleme

Bu kısımda, tarihî ve aĐdaŐ Türk dili kollarında çeşitli kiplik anlamları karşılayan *erki* parçacığının *Kutadgu Bilig*  zeline tereddüt ve Şüphe anlamlarında kipsel değer ifade eden örneklerine yer verilmiştir. Örneklerin söz dizimsel yapısına göre, veriler dört grupta deĐerlendirilmiŐtir. Buna göre *soru zamir + erki*, *soru sıfatı + isim + erki*, *fiil çekimi + soru eki + erki*, *isim + soru eki + erki* Şeklinde dizilim gösteren yapılarda *erki* parçacığına tanık olunmuŐtur. G r ld Ğu üzere soru ifadesi olan cümlelerdeki *erki* yapısının kiplik değerleri çalıŐılmıŐtır. Soru cümlelerinin bilgi kiplik değeri olabileceğini belirten Palmer; soru işaretleyicisi olan veya olmayan ancak

soru ifadesi bulunan cümlelerde kimi kiplik anlamları ihtiva edebileceğine değinir (2001: 52-54). Cümlelerin türüne göre olgusal / kesin kabul edilen yapılarda; konuşurun önerme karşısında kesin bilgisi, tereddütsüzlüğü göze çarpar. Konuşur, alternatif düşünceleri dâhil etmez ve önermeyi gerçek kabul eder. Soru cümlelerinde ise konuşurun önermeye ilişkin zihninden geçirdiği alternatifler vardır. Farklı görüşler kişinin gerçeğe ilişkin şüphe duymasını sağlar. Soru cümlesiyle kişinin önermeye yaklaşımı anlaşılmalıdır. Soru zamirleri, soru parçacıkları ve fiil çekim şekilleri, cümlelerde soru ifadesi sağlamakla beraber; bu yapılar, kiplik okumalara da fırsat vermektedir (Üzüm 2019a: 239)⁹. Kiefer de bu konuda dile getirilen bir soru cümlesinin, sorulan konuyla bilgi alma, bilgi eksikliğini tamamlama isteğini karşıladığı için sahip olduğu kiplik değere vurgu yapmıştır (1987: 79). Nogay Türkçesinde de şüphe bildiren kullanımlar arasında soru parçacığ + *eken* ya da kişi bildirimi + *eken* (Ör. *mAn eken*) yapılarının sistematik olarak bulunduğu açıklanmıştır. Buna göre *ekan* yapısı sonda yer aldığında, *erki* parçacığının bir kalıntısı iken; *ekanmi* şeklinde iken cümlede kanıtsallık bildirmiştir (Karakoç 2005: 25-31). Dolayısıyla farklı çalışmalardan da tanık olduğu üzere *Kutadgu Bilig* bağlamında da belirli soru zamirleri ve kalıp ifadeler, biçimbilgisel yapılar aracılığıyla *erki* parçacığının kiplik ifade bildirdiği gözlenmiştir.

Kutadgu Bilig’den tespit edilen *erki* parçacıkları örnekler numaralandırılmış ve sahip olduğu kiplik anlamlar sözcüksel işaretleyiciler ve fiil çekimleri doğrultusunda belirli başlıklarda sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma, aynı zamanda *erki* kiplik parçacığının cümle içindeki söz dizimsel yapısını da göstermiştir.

1. Soru zamiri + *erki* parçacığ

1.1. *ne* / *erki*

(1) *Yazukum ne erki bilümez özüm / Ayu birsü eyre eşitsü sözüm*

“Acaba günahım nedir, kendim bilmiyorum; bana bunu söyle, sonra bir de benim sözümü dinle”¹⁰ (KB 638).

“Ay Toldı suali İligke” bölümünde geçen bu beyitte, Ay Toldı, *iligke* “Kün Togdı”ya sual etmektedir. Dolayısıyla Ay Toldı, söylemde bulunan,

⁹ Üzüm (2019a), soru cümlelerinden okunan bilgi kipliği ifadelerini, çalışmasında “Epistemik Kiplikle İlgili Diğer Konular” başlığı altında ele almıştır.

¹⁰ *yazukum ne erki bilümez özüm ayu børsü ewre eşitsü sözüm* (Kaçalın 41).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

Kün Togdı ise söylemin alıcısıdır. Bu konuda Kün Togdı'dan yardım istemektedir. Arada kalma, Şüpheyeye dÜŐme Şeklindeki kiplik anlam *erki* sözcüğü ile sağlanmıştır. “Günahım ne acaba, bilemiyorum” olarak çevrilen ilk mısradaki *erki*, *ne* soru zamiri ile cümlede yüklem değeri oluşturmuştur. Yaptığı yanlıŐın ne olduğunu bilmemekte, tereddütünü ifade etmektedir. İŐlevci dilbilgisi kuramlarından biri olan işlevsel dilbilgisi (işlevsel söylem dilbilgisi) kuramına göre *erki* parçacıklı yapı çözümlendiğinde temel cümle fiili *bilümez* ögesi, *yazukum ne erki* yapısıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla söz diziminde, *erki* parçacığı, temel cümle fiilinin tümleci konumundadır. *yazukum ne erki* kendi iÇerisinde günahım nedir acaba sorusuyla tereddüt ve Şüphe kiplik anlamını vermektedir. *yazukum ne* yapısındaki isim cümlesi geniş zaman bildirme kipiyle çekimlidir ve üzerine *erki* parçacığı eklidir. İsimler *var* ve *yok* kelimeleri aracılığıyla çeşitli kiplik anlamları karşılayarak, ifade zenginliği sağlar. Bu örnekte ise *ne* isim unsuru kiplik anlamın sağlanmasında rol oynamıştır. Söz dizimsel açıdan *ne + erki* yapısının birlikteliği kiplik değeri güçlendirmiŐtir. Ayrıca kiplik bildiren dil ögelerinden biri olarak kiplik yüklem¹¹ de dikkat çeker. Nitekim beyitteki temel cümle fiili *bilümez* bilgi kipliğini işaretler. Çünkü *bil-* gibi iŐerimsel eylemler konuşurun, önermenin gerçekliğine ilişkin tutum ve yargılarının gerçekte olasılığına işaret etmektedir. *Bil-* eylemi, kişinin kendi bilgisi ve tecrübesinden hareketle güvenilirliği yüksek bir kiplik iŐaretleyicisidir (Üzüm 2019a: 164). Rentsch'in bilgi kipliği skalasına göre *bil-* fiili 1 değerinde gerçekliğ bildiren önermeleri belirtir (2015: 228). Portner *inan-*, *san-*, *bil-* *emin* vb. yapıları önermeye dair tavır bildiren fiil ve sıfatlar ele almış ve cümle altı kipliği iÇerisinde değerlendirmiştir (2009: 2-10). Bu örnekte tanıklanan *bil-* eyleminin olumsuzluğu ile konuşurun gerçekliğ bildiren önermeye ilişkin yüksek olgusallık bildirimini beklenirken; söz dizimsel açıdan *ne erki* yapısıyla birlikte yer alması olgusallığa yönelik daha dÜŐük bir derecelendirmeye dayalı kiplik okumayı sağlamıştır. *Yazukum ne erki* yapısı, kendinden sonra gelen *bilümez özüm* yapısını nesne yönüyle açıklamıştır. *Yazukum ne erki* (tümleç) - *bilümez* (yüklem) - *özüm* (özne) Şeklinde ilk mısra açıklanabilir. Mısrada ilk ögede *erki* parçacığı gözlenmiştir. Bilgi yapısı bakımından cümlede *erki* parçacıklı öge, odak noktası olarak verilmek istenmiŐ ve iŐerdiĐi kiplik anlam olan tereddüt, Şüphe ve belirsizlik duygusu da bu vurguyu desteklemiştir.

(2) *Takı bir sözüğ ay ne erki adın / Anı ma manga sözle kÖğma kiğin*¹²

¹¹ Üzüm, çalışmasında kiplik yüklem¹¹leri, sözcüksel işaretleyiciler altında değerlendirmiştir (2019a: 165).

¹² *takı bir sözüğ ay ne erki adın anı ma mağa sözle kodma kedin* (Kaçalın 176).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

“Başka söyleyeceğin söz ne imiş, onu da bana söyleyiver” (KB 3320).

(2) numaralı bu örnek, “Odgurmuş Ögdülmiş birle münâzara kılmışın ayur” bölümünde geçer. Söylemin eyleyicisi Odgurmuş, alıcısı Ögdülmiş’tir. KB, 638’deki gibi *ne erki* yapısı, bu örnekte de yer alır. Arat, *erki* parçacıklı yapıyı *-mlş* biçim bilgisiyle yorumlamış, ancak bu eke göre cümle değerlendirildiğinde; ne sözün söylenme işi bitmiştir ne de başkasından duyulma işlevinde kanıtsallık anlamı okunur. Dolayısıyla *ne erki* yapısının *-mlş*’lı çevirisi metnin aktarımı açısından sıkıntılıdır. Düz çevirisi yapıldığında *ne + erki* yapısı, geniş zaman bildiren bildirme kipi (söylem zamanı) olarak yorumlanabilir. Odgurmuş, Ögdülmiş’in daha başka söyleyeceği sözlerini duymak istemektedir. Ögdülmiş’in sözlerini daha söylemediğini, ikinci mısra yüklemının emir 2. şahısla çekimli, Odgurmuş tarafından Ögdülmiş’e iletilen emir sözünden (*sözle*) anlamaktayız. Anlatılan durum ve olay karşısında konuşmacının kendi yaklaşımının, değerlendirmesinin ifade edilişi olarak tanımlanan kiplik, *erki* parçacıklı bu yapıda da konuşurun söylenecek sözün ne olduğu ile ilgili bilgi yetersizliği, sözün söylenmesi ile ilgili beklentisi gibi anlam ulamlarıyla görünmektedir. Söylenecek sözün belirsizliği, konuşurda tereddüt ve şüphe ifadesi meydana getirmiştir. *Ne erki* “nedir acaba” yapısı da bu anlamın sağlanmasında rol oynamıştır. Cümlede yüklem pozisyonunda yer alan *ne + erki* yapısı, bilgi yapısına göre yeni bilgiyi karşılayarak cümlenin odağı konumundadır.

(3) *Ayur ay kadaşım ne erki iging / Mini munça yaylak ederdi beging*¹³

“Sonra: -Ey kardeşim, senin ne eksığın var ki, beyin beni bu kadar takip ediyor- dedi” (KB 3970).

“Odgurmuş suali Ögdülmiş’e” bölümünden alınan bu örnekte, söylemin eyleyicisi Odgurmuş, alıcısı Ögdülmiş’tir. *Ne erki iging* yapısı, beyitte soru ifadesini sağlayan temel söz grubudur. *Kayu erki yol* örneğindeki gibi, bu örnekte de kiplik bildiren *erki* parçacığ söz dizimsel olarak sıfat grubunun içindedir. Odgurmuş, Ögdülmiş’in nasıl bir eksikliği olduğu noktasında yeteri kadar bilgiye sahip değildir, dolayısıyla bu durumla ilgili şüphe ve tereddütleri vardır. *Erki* parçacığının dâhil olduğu *ne erki iging* söz dizimsel yapısında, isim unsuru iyelik ekiyle çekimlidir. İlgili diğer örneklerde isim unsurunun iyelik ekiyle çekimi gözlenmediği için, bu ayrıntı önem taşımaktadır.

¹³ *ayur ay kadaşım ne erki igiñ / meni munça yawlak ederdi begiñ* (Kaçalın 3970).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>

(4) *Negü kağgu tegdi ne erki ħaling / Manga sözlegil söz sen açğil tiling*¹⁴

“Başına ne gibi bir derd geldi, neyin var, bana söyle, izah et” (KB 5687).

“Odgurmuş suali Ögdülmiş”e bölümünden alınan bu beyitte, Odgurmuş, Ögdülmiş’in kendisine sıkıntısını söylemesini ister ve derdinin ne olduğunu bilmez. Konuşur olarak, Ögdülmiş’in içinde bulunduğu sıkıntılı durum üzerine bilgi eksikliğinden kaynaklanan merak, şüphe ve tereddüt kiplik anlamları okunur. Mısra düz cümleye *negü kadgu tegdi, ħaling ne erki* şeklinde çevrilebilir. Buna göre *erki* parçacıklı yapı, birinci mısradaki iki sıralı cümleden ikincisi konumundadır. *Ne* isim unsuru ile buna eklenen *erki* parçacığı, isim cümlesinin yüklemi olmuşlardır. Konuşur, muhatabının halini tam olarak bilememektedir ve bu belirsizlik tereddütte kalmaya ve şüphelenmeye sebep olmuştur. *Ne erki* yapısını, *negü kadgu* sıfat grubu da kipsellik bağlamında tamamlamıştır. Çünkü kaygı durumunun nasıl olduğu ve sıkıntının sebebi konusunda *negü* sıfatı anlamsal belirsizliği desteklemiştir.

(5) *Ayıtı kayudın kelir sen tiyü / Tileking ne erki sözüng ay büğü*¹⁵

“Ögdülmiş ona: -Nereden geliyorsun- diye sordu – arzun ve sözün nedir, ey hakîm söyle dedi” (KB 5961).

“Ögdülmiş su’âli yumuşçık” bölümünde yer alan bu beyitte, Ögdülmiş, eserde haber getirme işlerini yapan Yumuşçı’ya soru sormaktadır. Nazım şeklinde yazılmış olmasından dolayı, kiplik okumada işaretleyicileri doğru yorumlamak açısından düzyazıya çevirmek yararlı olacaktır: *ay büğü kayudın kelir sen tileking sözüng ne erki tiyü ayıtı*. “Ey bilge kişi, nereden geliyorsun, dileğin ve arzun nedir (acaba)?” şeklinde beyti yorumlamak mümkündür. Konuşur, karşısındakinin dileğinin ne olduğu hakkında bilgiye sahip değildir, bu durum da tereddüt ve merak duygularını uyandırmaktadır. *Ne erki* yapısından kaynaklanan söz dizimsel yapıdaki kiplik ifadesi yanı sıra ilk mısradaki *kayudın kelir sen* dizilişindeki *kayu* soru zamir de kiplik ifade de konuşurun, muhatabının durumuyla ilgili bilgi eksikliğini desteklemektedir.

(6) *Bizinge turur iş yarın ay büğü / Ne erki tiriglik ne erki tigü*¹⁶

¹⁴ *negü kağgu tegdi ne erki ħâlîñ / maña sözlegil söz sen açğil tiliñ* (Kaçalın 5687).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

¹⁵ *yıtı kayudın kelir sen téyü / tilekiñ ne erki sözüg ay büğü* (Kaçalın 5961).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

“Ey hakîm, bu iş yarın bize de gelecektir; acaba hayatımız nasıl geçecek ve bunda bizler ne kazanacağız” (KB 6254).

“İlig cevabı Ögdülmişke” bölümünden alınan beyitte, Kün Togdı, Ögdülmiş’e hitap etmektedir. *Erki* parçacığı, Arat tarafından konuşurun geleceğe ilişkin tereddütü ve şüphesini ortaya koyan bir ifade olarak ve gelecek zamana gönderme yapılarak yorumlanmıştır. Gelecekle ilgili beytin ilişkilendirilmesinde ilk mısra da yer alan *yarın* belirteci etkili olmuştur. Söylemin bağlantılı olduğu ve atıfta bulunduğu zaman dilimi gelecektir. Kiplik anlam belirten *erki* parçacığı da gelecekte ne olacağı ve neye ulaşacağı bilgisinin yetersizliğini vurgulama amaçlı bir dil birimi görevindedir. *Ne erki* kuruluşunda iki kiplik parçacık okunur. İki söz dizimsel yapı da isim unsurunu nitelemiştir: *ne erki / tiriglik*, *ne erki / tigü* (*tig-ü<fil kök-ulaç eki*). İşlevsel dilbilgisiyle *erki* parçacıklı mısra yeniden okunursa *ne erki tiriglik* kısmı, *er-* fiili aracılığıyla cümlede yüklemleştirici öge konumuna yükselir ve cümlede bildirim özelliği gösterir. Buna göre cümle yorumlandığında “hayatımız nasıldır (nasıl olacaktır acaba), neye ulaşacağız” anlamıyla karşılaştırılır.

(7) Ol itti işin kör kutuldu bu kün / Bizing iş ne **erki** yazılmaz tügün¹⁷

“O işini yoluna koydu, bugün artık kurtuldu; bizim hâlimiz acaba nasıl olacak, bu düğüm hâlâ çözülmedi” (KB 6337).

İlig cevabı Ögdülmişke bölümünde geçen bu beyitte, konuşur, Kün Togdı’dır. Söylemin alıcısı Ögdülmiş’tir. Düz yazı çevrimi şöyledir: *ol işin itti bu kün kutuldu kör / bizing iş ne erki tügün yazılmaz*. Beyitte, Kün Togdı, “o” diye belirttiği kişinin işlerini düzene koyduğunu ve sıkıntısını giderdiğini; kendilerinin ise daha sorunlarını çözemediklerini bundan duyduğu endişe ve tereddütlerini *ne erki* söz dizimsel yapıyla aktarmaktadır. “O” kişinin hâliyle kendi hâlini mukayese etmekte, içten içe kendi durumunu iyileştirmek istediğini ve buna ilişkin bilinmezliğin onda oluşturduğu hisleri duyurmaktadır. Konuşurun, içinde bulunduğu hâlden memnuniyetsizliğini ortaya koyduğu *ne erki* kuruluşu, mısra da geleceğe göndermede bulunan isim cümlesi konumundadır. İşlevsel dilbilgisi yaklaşımına göre *ne* ismi, cümledeki yüklemidir ve *erki* bu isim cümlesinin şüpheli ve tereddüt anlam alanında vurgulayıcıdır. Kiplik parçacık özelliği taşıyan *erki*, olgusal değil, geleceğe dair atıfta bulunan henüz gerçekleşmemiş olgusal bildirmiştir. Beyit bir bütün olarak

¹⁶ *biziñe-turur iş yarın ay bügü / ne erki tiriglik ne erki tigü* (Kaçalın 6254).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

¹⁷ *ol itti işin kör kutuldu bu kün / biziñ iş ne erki yazılmaz tügün* (Kaçalın 6337).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

değerlendirildiğinde, Kün Togdı'nın kendisiyle karşılaştırdığı kişi gibi sorunlarını çözememiş olması ve bizim hâlimiz ne olacak diye önermeye karşı açıkladığı tutumunda özenme, hayıflanma kiplik okumalarıyla da karşılaşılmaktadır.

1.2. *negü / erki*

(8) *Ölüm hak turur kör keçiş yok adın / Negü erki halim ölümde kidin*¹⁸

“Ölüm haktır, ondan kurtulmak imkânı yoktur; ölümden sonra acaba hâlim nice olacak” (KB 6076).

“Odgurmuş bu tüşke adın yörüg ayur” bölümünden alınan bu örnekte, söylemin eyleyicisi Odgurmuş'tır. Onun dilinden dinleyicilere nasihatlerin aktarıldığı cümle, düz cümleye şu şekilde aktarılabilir: *ölüm hak turur kör adın keçiş yok / halim ölümde kidin ne erki*. Konuşur, ilk cümlede olgusal dünyada, bilginin kesinliği 1 derecesinde olan ölüm gerçeğine ilişkin yargısını bildirir. İnceleme konumuz olan *erki* parçacığı, ilk beyitte ifade edilen ve kesinlik bilgisi sunan olgusal dünyaya karşılık, sonuçları tam olarak bilinmeyen ölüm sonrası hayata ilişkin olasılık dünyasına ilişkin yorum katar. Konuşur, ölümden sonra kendisine ne olacağı ile ilgili bilgi yetersizliğine sahiptir ve bu durum onda şüphe, tereddüt duygularını uyandırmak yanında merak ve korkuya da sebep olmaktadır. Nitekim bu kiplik anlam ulamlarının ulaşılmasında, “acaba” anlamına sahip *erki* parçacığı etkili olmuştur. *Halim ölümde kidin negü erki* şeklinde cümle kurallı hâle getirilirse ve beytin tamamının kastettiği anlam birlikte ele alınırsa bu parçacığının henüz daha gerçekleşmemiş bir geleceğe ilişkin gönderme yaptığı da fark edilecektir. Dolayısıyla aynı zamanda *erki* parçacığı zamansal bildirim de yaparak görünüş bilgisi sunmuştur.

(9) *Negü erki hali köreyin aning / Tirig barmu erki kadaşım mening*¹⁹

“Acaba ne hâldedir, onu bir göreyim; hayatta olup olmadığını bir öğreneyim” (KB 6280).

(10) *Uğırmu üni yok ya tınmaz tını / Negü erki hali biligli kanı*²⁰

¹⁸ *ölüm hak-turur kör keçiş yok adın / negü erki hâlim ölümde kedin* (Kaçalın 6076).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

¹⁹ *negü erki hali köreyin anıñ / tirig barmu erki kadaşım meniñ* (Kaçalın 6280).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

“Uyurlar mı, sesleri yok ve nefes almazlar; hâlleri acaba nasıldır, bunu bilen hani” (KB 6405)

(9). örnek “Ögdülmiş suali İligke”, (10). örnek “Ögdülmiş cevabı İligke” bölümüne aittir. Bu örneklerde, *erki* parçacığı benzer sözcük dizilimi içerisinde tanıklanmıştır. *Negü erki hali / haling* söz grubu içerisinde halin nasıl olduğunun tereddüt ve şüphe içeren ifadesi ile karşılaşılmaktadır. Konuşur, karşısındaki kişinin hâlinin nasıl olduğundan emin değildir²¹ ve bu konuda tereddütleri vardır. Bu kiplik anlamı işaretleyen sözcük ise *erki* parçacığıdır.

a. *Sanga kim tegürdi bu kaçğu saınc / Negü erki haling sözüng ne erinç*

“Kim seni bu kaygı ve kedere düşürdü; bu hâlin nedir; cevabını öğrenmek isterim” (KB 6233).

(a) örneği ise söz dizimsel açıdan (9) ve (10) numaralı örneklerle benzer özellik gösterse de kiplik anlamı bakımından farklıdır. “İlig suali Ögdülmişke” kısmında geçen bu örnekte, konuşurun, 2. tekil kişiyi muhatap aldığı *erki* parçacıklı yapıyı, şüphe ve tereddüt anlamı kiplik okumadan farklı olarak, konuşurun karşısından kesin bir cevap almak istediğini belli eden; emir, istek kipliği şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Konuşurun, duruma karşı beklentisi, tutumu kesindir. Kiplik okumalarda konuşurun da kim olduğuna dikkat etmek uygun olacaktır. Yönetici olan Kün Togdı, (a) örneğinde Ögdülmiş’e hitaben konuşmakta ve dolayısıyla 2. tekil şahıs çekimi ile hal isminin çekimlendiği görülmektedir. Pozisyonu itibariyle Kün Togdı, Ögdülmiş’ten daha yüksek bir makamdadır ve ona emretmesi beklenir. Dolayısıyla (a) örneğinde, *erki* parçacığı bütün ele alınan örneklerden biraz daha farklı olarak; tereddüt ve şüphe anlamından çok emir kiplik işaretleyicisi konumunda yer almıştır. Bu yorumda, mısra sonunda yer alan *erinç* parçacığının “kesinlikle, mutlaka” gibi kiplik okumaları da etkili olmuştur.

1.3. *kim / erki*

Ne soru zamiriyle kurulu *erki* parçacıklı kiplik ifadeler yanı sıra birkaç yapıda da *kim* soru zamiri etrafında şekillenmiş “acaba” anlamını katan şüphe ve tereddüt kipliği tespit edilmiştir. *Kim erki* dizilimindeki *erki*

²⁰ *udırmu üni yok ya tınmaz tını / negü erki hâli biligli kanı* (Kaçalın 6405).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>

²¹ Erdal, soru cümlelerinde yer alan *erki* parçacığının, Almandaca “wohl”, Latince’de ise “num” ile karşılandığını belirterek konuşurun, söylemi karşısında belirgin, inanılır ve güvenilir bir cevap alamayacağı konusunda ümidi olmadığına değinmiştir (1991: 321).

parçacıklı yapıdaki örnekler birbirine benzerlik göstermektedir. (11) ve (12) numaralı örneklerde *vefalıg kim erki* “vefalı kim(dir) acaba” anlamına gelen isim cümlesindeki sonraki söz dizimsel yapının fiili 1. tekil şahıs emir çekimlidir: *tileyi - bireyi*.

(11) *Turayı barayı ajunuğ kezeyi / Vefalığ kim erki ajunda tileyi*²²

“Kalkayım, gideyim, dünyayı gezeyim; dünyada acaba vef lı kimse var mı arayayım” (KB 6565).

(12) *İdim mungka tegdim vefasızka tuğtum / Vefalıg kim erki sey g can bireyi*²³

“Ey rabbim sıkıntı içindeyim, vefasızlara rastladım; vefalı acaba kimdir; ona sevgili canımı feda edeyim” (KB 6574).

Bu  rnekler, “ lek artakın d stlar cef sın ayur” bölümündedir. Birbirleriyle anlamsal açıdan bağlantılı beyitlerdir. Zamanın bozukluğu ve dostların cefasını konu alan bu beyitlerde, konuğur aynı dizilime sahip *vefalıg kim erki* yapısıyla “vefalı kişi kim acaba” anlamını muhatabına iletir. *Erki* parçacığı, konuğurun bilgi derecesinin d Őukl Đu neticesinde tereddüt ve Şüphe kipliğini işaretler. Ancak bu kiplik anlamlardan daha güçlü olarak konuğur, geçmiş yaŐantısından hareketle cevabını beklemediği bir soru iletmekte, içinde bulunduğu durumdan duyduğu üzüntüyü ve serzeniŐi dile getirmektedir. Dünyada vefalı bir kimsenin olmadığına ilişkin karşısındakine hissettirdiği tutum, “varsa vefalı bir kişi arayayım” söylemi, kiplik okumalar içerisinde alay ile de karşılık bulmaktadır.

1.4. *kim + isim çekimi / erki*

(13) *Vefa kağtı boldı cefa toldı dünya / Vefa kimde erki men azrak kolayı*²⁴

“Vef  kıtlaŐtı, dünya cef  ile doğdu; vef  acaba kimde vardır, ben ondan biraz isteyeyim” (KB 6568).

Yine “ lek artakın d stlar cef sın ayur” bölümünden tanıklanan bu beyitte de *erki* parçacığının cümleye kattığı kiplik okumalar, (11) ve (12) numaralı örneklerle benzerdir. Yalnızca *erki* parçacığının yer aldığı söz

²² *turayı barayı ajunuğ kezeyi / vefalığ kim erki ajunda tileyi* (Kaçalın 6565).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>

²³ *idim mungka tegdim vefasızka tuğtum / vefalığ kim erki sey g c n bireyi* (Kaçalın 6573).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>

²⁴ *vef  kağtı boldı cef  toldı d ny  / vef  kimde erki men azrak kolayı* (Kaçalın 6568).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>

diziminde *kim* soru zamiri diğerlerinden farklı olarak çekime girmiştir. *Vefa kimde erki* yapısının kiplik okumasına göre, konuşur “vefa kimdedir acaba” şeklinde yine cevabını beklemediği bir söylemde bulunur. Vefanın kimde olduğuna dair bilgisinin olmaması tereddüt ve şüphe kiplik okumasına imkân vermekle birlikte, devam eden ifadede, *men azrak kolayı* “ben azıcık isteyeyim” söylemi gereği kiplik okuma açısından alay anlam ulamı daha vurguludur. *Erki* parçacığı *vefa kimde* yapısıyla birlikte 2. mısranın ilk sıralı cümlesi olarak yeni bilgiyi tamamen üzerinde taşıyarak odak noktası özelliği gösterir.

1.5. neçe / erki / fiil + -mİş

(14) *Bu keçmiş tiriglikke öknür özüm / Neçe erki kalmış künüm ay yüzüm*²⁵

“Ben bu geçmiş hayata peşimanım; ey güzel yüzlüm, acaba bundan sonraki günlerim nasıl geçecektir” (KB 5700).

“Ögdülmiş cevabı Ogdurmışka” bölümüne ait bir beyittir. Konuşur olan Ögdülmiş, *Kutadgu Bilig*’in bilge şahsiyetini temsil eden Ogdurmış’a soru sormaktadır. Geçmiş günlerde yapmış olduğu hatalardan kaynaklanan pişmanlığını dile getiren Ögdülmiş, gelecek günlerinin yine hatalarla mı geçeceği yoksa bu hataları bırakıp doğru yolu bulabileceği mi ile ilgili tereddütlerini ifade eder. Dolayısıyla *erki* parçacıklı mısranın kiplik okumasını tereddüt bilgisiyle yapmak doğru olacaktır. Konuşurun söyleminden sadece tereddüt değil, aynı zamanda konuşur olan Ögdülmiş’in niyetini de okumak mümkündür. Geçmiş hatalarını bırakmak ve bu hataları gelecekte devam ettirmemek isteği fark edilmektedir. Kiplik okumayı yapmak için *erki* parçacığının bağlı olduğu *kalmış künüm neçe erki* şeklindeki söz dizimsel yapı ile bu yapının anlamca bağdaşıklık gösterdiği birinci mısra ve anlamsal karşılığı da önem göstermektedir. Çünkü *erki* parçacıklı yapının kiplik okumasını yapmak için, ilk mısradaki ifade edilen *öknür* “pişmanım” ifadesini okumak gereklidir. Konuşurun pişmanlık bilgisi, sözcüksel işaretleyici olan *öknür* < ökün-ür ile anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *erki* parçacığının yer aldığı mısradaki tereddüt kipliği, pişmanlık sonrası hataya dönme veya dönmeme ikilemi ile ortaya çıkmaktadır.

1.6. neçe / fiil + -gA / erki

(15) *Bu kün bizke tegdi bu tirki yimi / Neçe birge erki yigü keğgümi*²⁶

²⁵ *bu keçmiş tiriglikke öknür özüm / neçe erki kalmış künüm ay yüzüm* (Kaçalın 5700). <https://ekitap.ktb.gov.tr>.

“Bu sofradan yemek yemek bugün bize nasip oldu; acaba bize bu daha ne kadar yiyecek ve giyecek verecek” (KB 5343).

“Odgurmuş iligke pend bérmişin ayur” bölümünden alınan bu kısımda Odgurmuş, hükümdara Kün Togdı'ya hitap etmekte ve nasihatte bulunmaktadır. Bu beyitte ise, hükümdarın sunduğu imkânlardan yararlandığını, ancak bu fırsatların ona daha ne kadar nasip olacağı ile ilgili soru cümlesiyle karşılaşılır. Cevabını bilmediği bu durum, Odgurmuş'ın tereddüt yaşamasına ve şüphelenmesine sebep olmuştur. *Neçe* soru belirteci ve Karahanlı Türkçesi gelecek zaman biçimbirimi olan -gA ile çekimlenmiş *bir-* fiiliyle birlikte konumlanan *erki* parçacığı, konuşurun belirtilen önermeye ilişkin acaba? ifadesini ortaya koyan sözdizimsel bir kiplik işaretleyicisi durumundadır. -IsAr, -A, -AsI, -AcAk ekleri, geleceğe atıfta bulduklarında, kiplik değer olarak ifade edildiklerinde zamansal bir bildirim yapmaktan ziyade inanç, emir, istek, serzeniş, olasılık, tasarı, niyet vb. anlam alanlarını işaretleyebilir (Üzüm 2019a: 204). Bu örnekte de Karahanlı Türkçesinin gelecek zaman eki -gA; tereddüt, şüphe, merak ve endişe gibi kiplik anlam alanlarını desteklemiştir. Çünkü hükümdarın sunduğu imkânların devam edip etmeyeceği, konuşur için bir endişe oluşturmakta ayrıca sorusunun cevabını merak etmekte, bu ikilemden dolayı tereddüt ve şüphe etmekte, ayrıca bu imkânların da devam etmesini içten içe istemekte olduğuna dair çeşitli kiplik okumalara ulaşılabilir.

1.7. *negü / fiil + -DI / erki*

(16) *Negü kıldım erki elig men sanga / Nelük türdüng emdi bu öçke manga*²⁷

“Ey elli, ben sana ne yaptım sanki neden bana şimdi böyle kin bağladın” (KB 369).

“Kitâb atı yörügin yéme awuçğalığın ayur” adlı bölümden alınan bu örnekte söylem, doğrudan eserin şairi Yusuf Has Hacib'e aittir. Söylemin alıcısı başta kitabın sunulduğu kişi Tabgaç Buğra Han ve sonra tüm okuyucu kitlesidir. Beytin ilk ve ikinci mısrasında *negü / nelük* soru zamirleri, *erki* parçacığını anlamsal açıdan tamamlamıştır. Söz dizimsel yapıda görünür olan soru zamiri *negü / nelük* ile *erki*, hem soru hem tereddüt ifadesini ortaya koymuştur. Beyitte, ellili yaşlar kişiselleştirilmiş; kendisine kin duymasında

²⁶ *bu kün bizke tegdi bu tirki yémi / neçe birge erki yégü kedgümi* (Kaçalın 5343).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

²⁷ *negü kıldım erki elig men saña / nelük türdüñ emdi bu öç kek maña* (Kaçalın 27). Kaçalın'ın e-kitap olarak Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan Kutadğu Bilig adlı çalışmasında yayının yıl bilgisi belirtilmemiştir. Bu nedenle kaynakça bilgisinde yıl, gösterilememektedir. <https://ekitap.ktb.gov.tr>.

acaba neyin etkili olduğu sorusu sorulmuş ve tereddüt ifadesi ortaya konulmuştur. “Ey elli (yaş), ben sana ne yaptım ki, bana imdi böyle neden kin bağladın?”. Cümlelerin yüzey yapısında soru ifadesi olsa da cümlelerin pragmatik okumasında hayıflanma ve serzeniş okunmaktadır. Cümlelerin bilgi değerinde, konuşurun önerme hakkındaki bilgisi ön plandadır. Palmer’a göre bilgi kipliğinde, konuşur önermenin gerçekliği ile ilgili yargıda bulunur (2001: 7). Konuşur, bir olay ya da durum karşısındaki duygu, düşünce, istek, tutum gibi tüm yorum ve tavırlarını dilsel işaretleyicilerle kiplik bilgisini kodlar (Hirik 2017: 1961). Konuşur, ellili yaşlarında olmaktan duyduğu duygu durumu ile kendisiyle barışık olup olmama tereddütünü yaşamıştır. Kendisinden ayrıştırdığı ellili yaşı somutlaştırmış, kendi gerçekliğinden duyduğu kararsızlık, hâlden memnuniyeti hususunda tam emin olamamayı soru cümlesiyle dile getirmiştir. Neticede, konuşur, yaşlanma durumu karşısında önermenin gerçekliği üzerine tereddüt yaklaşımı içerisine girmiştir. Cümlelerin söz dizimi açısından *erki* yapısı ilk mısranın fiilinden sonra tanımlanmış, devrik cümlede yüklemle özne arasında yer almıştır. *Erki* parçacığının eklendiği yüklem, mısranın başındadır dolayısıyla cümlede odak noktası “ne yaptım ki” olarak çevrilen ve bilgi eksikliği olan tereddüt ifadesini işaretlemektedir. Yeni bilgiyi aktaran kısım, mısradaki yükleyici öge konumundaki *negü kıldım erki* yapısıdır, dolayısıyla odak noktasıdır. Cümlelerin söz dizimi; *negü kıldım erki* (Yüklem) - *elig* (Seslenme Grubu) - *men* (Özne) - *sanga* (Tümleç). Örnekte, *erki* parçacığının söz dizimindeki yeri de anlam düzeyine etki eder. Buna göre konuşurun gerçeğe ilişkin yorumu ve tutumu olan kiplik anlamın sağlanmasında; cümlelerin yüklemine hemen ardından gelmesi önem taşır. “Ne yaptım ki” olarak günümüze aktarılan yargıdan tereddüt, şüpheli gibi kiplik ulamlar okunabilmektedir. Bu noktada, cümlelerin yüklemine -*DI* bilinen geçmiş zamanla çekimli olması da bu kiplik değeri destekleyen bir biçim bilimsel işaretleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. *Negü kıl-* birleşik fiil grubu da kipliği destekleyen kiplik yardımcı fiil unsuru olarak değerlendirilebilir. Çünkü kendi içerisinde bu fiil öbeği, anlamsal açıdan belirsizlik göstermektedir. Bu durumda konuşurun önermeye ilişkin kesin olmayan, olasılık bilgisi kapsamında tereddütünü yansıtmaktadır.

1.8. *negüke / fiil + -Xr / erki*

(17) *Bu ay toldı aydı ay ilig kutı / Negüke buşar erki toldı otı*²⁸

“Ay Toldı: - Ey devletli hükümdar, acaba neye hiddet buyuruldu da böyle ateş kesildin” (KB 637).

²⁸ *bu ay toldı aydı ay ilig kutı / negüke buşar erki toldı otı* (Kaçalın 41).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

Bu örnekte, Ay Toldı, Kün Togdı'ya hitaben konuşmaktadır. Neye karşı, hangi durumdan dolayı sinirlendiğini sormaktadır. Sinirlendiren noktanın ne olduğu bilgisi şüphelidir. Anlamdaki soru ve tereddüt ifadesi, ikinci mısradaki *negü* soru zamiri ve *erki* parçacığı ile sağlanmıştır. Şüphe ve tereddüt bilgisi içeren *erki* parçacığı -*Xr* geniş zamanlı yüklemden sonra yer almıştır. Beytin ilk mısrası ve ikinci mısrasının sonunda yer alan *toldı otı* öbeğinde; fiiller bilinen geçmiş zaman -*DI* ile çekimlidir. Bu açıdan *erki* parçacığının bağlı olduğu fiil öbeğindeki -*Xr* çekimini de -*DI* bilinen geçmiş zamanla okumak anlamlı olacaktır. Dolayısıyla -*Xr* ekini işlevsel dilbilgisi bağlamında geçmiş zaman kipi çekimiyle yorumlamak mümkündür. Konuşur olan Ay Toldı'nın dilinden, Kün Togdı'nın neden sinirlendiğı bilgisi sorgulanmış ve sinirlenmenin sebepleri üzerine bilgi eksikliği ve bundan duyulan şüphe ve tereddüt hissi ortaya konulmuştur. Nitekim Arat çevirisinde de bu kiplik anlamı destekleyen soru sözcüğü *acaba* görülür. Eserin türünün nazım olması sebebiyle bu örnekte de devrik yapıda cümlelerle karşılaşmaktadır. *Buş-* (ED 377a)²⁹ ve *otı tol-* söz ve sözcük grupları çok sinirlenmek, hiddetlenmek anlamlarını vermektedir. Bu mısradaki *erki* sözcüğü aynı zamanda Kün Togdı'nun sinirlenme şiddetini belirten fiil *buş-* ve deyim-fiili *otı tol-* kuvvetlendirme-pekiştirme görevi de üstlenmiştir. Söz dizimsel açıdan incelendiğinde tümleç *negüke*, yüklem *buşar erki* ile birinci fiil cümlesini oluşturmuştur. Dikkat çeken özelliğı yüklemde, -*Xr* ekiyle çekimli fiile *erki* parçacığının eklenmesidir. Bu şekilde cümleye olasılık bilgisi alt anlam ulamlarından başlıca tereddüt, şüphe ve ünlem anlamını karşısındakine hissettirmiştir.

1.9. *nelük / fiil + -DI + -m,-ng / erki*

(18) *Nelük koğtum erki bu edğü işig / Nelük söktüm erki yazuksuz kişig*³⁰

“Ah sanki niçin bu iyi işi bıraktım; sanki niçin bu günahsız insanlara kötü söz söyledim” (KB 1130).

“İlig (Kün Togdı) cevabı Ay Toldıka” bölümünden alınan bu örnekte, *erki* parçacığı, diziliş ve soru zamiri tekrarıyla birlikte cümlede yer almıştır. Söylem eyleyici Kün Togdı, söylem alıcısı ise Ay Toldı'dır. *Nelük*, *negülük* ile sinonim yani eş anlamlılık özelliğı gösteren ve niçin anlamına gelen soru zamiridir (ED 777a). Ünlü göçüşmesi yoluyla zamanla *negülük>nelük>nü* şeklini alan kullanımları mevcuttur. Hâlen Kuzeybatı Karakalpakçada,

²⁹ Clauson'un sözlüğünde *buş-? puş-?* şekilleri gösterilmiş olup; “kızgınlaşmak, irite olmak” olarak açıklanmıştır.

³⁰ *nelük kodtum erki bu edğü işig / nelük söktüm erki yazuksuz kişig* (Kaçalın 67).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

Kazakça ve Kuzey Kırgızcada *nelikten* sözcüğünde bu anlam yaşamaktadır. Clauson, bu sözcüğün Türkçenin tarihî metinlerindeki en eski örneği olarak Manichaica I 33, 20 numaralı parçayı göstermiştir: *nelük keltiñ biz?* “niçin geldin bize?”. Irk Bitig’de ise bu anlamı karşılayan soru sözcükbirimi olarak *kaltı* “hani, neden?” ile karşılaşırız. Dolayısıyla Eski Uygurcadan itibaren Türkçenin kullanım sahasında gözlenen *nelük* soru zamiri, *Kutadgu Bilig*’de *erki* parçacığı ile işlevsel bir yapı sergilemiştir. *Nelük* (soru zamiri) + *kodtum* - *söktüm* (fiil çekimleri) + *erki* (parçacık) söz grubu, tereddüt ifadesi dışında pişmanlık ve hayıflanma bilgisi sunmaktadır. Arat, bu yapıdaki cümleyi *Ah...* ünlemi ve *sanki* edatıyla yorumlamıştır. Dolayısıyla ünlem bilgisi de okunduğu için bilgi kipliğinin alt dallarından biri olarak ünlem kipliği ile de karşılaşılmaktadır. *Erki* parçacıkları bilinen geçmiş zamanla çekimlidir. Dolayısıyla geçmişte olmuş ve bitmiş bir şey veya sonradan elden gelmeyen bir durum üzerine hissedilen pişmanlık bilgisine *nelük* / fiil + *-DI* bilinen geçmiş zaman çekimi / *erki* parçacığı ile ulaşılmaktadır. “Keşke bu iyi işi bırakmasaydım, keşke bu günahsız insanlara kötü söz söylemeseydim” anlamı çıkarılmaktadır. *Nelük kodtum erki* (yüklem) - *bu edgü işig* (tümleç) / *nelük söktüm erki* (yüklem) - *yazuksuz kişig* (tümleç). Paralel cümle dizilimi gözlenmektedir. *Erki* parçacıklı yapılar, cümlelerin yükleyici ögeleri olmakla birlikte, yeni bilgiyi içermeleri sebebiyle odak unsurudurlar. Zaten cümlelerin söyleminde, konuşurun vurgulamak istediği, yaşananlardan duyduğu tereddütü, şüpheyi, üzüntüyü, pişmanlığı alıcıya hissettirmektir. Dolayısıyla *erki* parçacığı sahip olduğu kipsellik ile iki beyitte cümlelerin yeni bilgisini üzerinde taşımıştır. Türkiye Türkçesine birebir çevirisini şu şekilde yaptığımızda; Farsça *ki* ile *erki* kaynaklı *ki* kullanımının farklılığı da örneklendirilmiş olur: neden bıraktım *ki* bu iyi işi / neden kötü söz söyledim *ki* günahsız kişiye?”. Örnekte yer alan *ki* Farsça *ki*’den çok farklı bir yapı sergiler. Buna göre, cevap beklenmeyen soru cümlesi içinde tereddüt, şüphe, ünlem gibi çeşitli alt kiplik anlamları ihtiva eden *erki*’den gelişen *ki* parçacığı görülür.

(19) *Nelük toğdum erki yana ölgeli / Nelük küldüm erki sığıt körgeli*³¹

“Ölecek olduktan sonra sanki niye doğdum; ağlayacak olduktan sonra sanki niye güldüm” (KB 1136).

“İlig cevabı Ay Toldıka” bölümünden alınmış, *erki* parçacıklı yapılarıdır. Eyleyici, *ilig* yani *Kün Togdı*’dır, söylemin alıcısı ise metinde *Ay Toldı* olarak belirtilmiştir. (19) numaralı örnekle, *erki* parçacıklarının cümle

³¹ *nelük toğdum erki yana ölgeli / nelük küldüm erki sığıt körgeli* (Kaçalın 1136).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

içerisindeki dizilimi benzerdir. Doğmak - doğmamak isteği veya isteksizliği arasında kalmışlık duygusu okuyucuya verilmektedir. Doğmak ve g lmek önermelerinin, tam tersinin gerçekleşme bilgisi kesindir. Aksi mümkün olmayan bu durumlar, bilgi kipliği açısından kesinlik derecesi bakımından yüksek doğruluk içerir. Ayrıca yorumsallık-yargısallık bildiren dolaylı olasılık temelli (Hirik 2014) alt başlıkta, tereddüt kipliği okuması mümkündür. Bu beyit şoye çevrilebilir: “ leceksem neden doğdum? Ağlayacaksam neden güldüm?”. Cümlelerin bu şekilde yorumlanması, doğrudan bilgi kipliğinin kapsam alanlarından karşıolgusallık ifadelerine girmektedir. Nitekim Türkiye Türkçesinde keşke, eğer gibi yapılar karşıolgusallık bildiren sözcüksel işaretleyicilerdir ( z m 2019a: 234). Dolayısıyla geçmişte gerçekleşme olasılığı olan fakat gerçekleşmeyen ya da konuşma anında geçmişe atıf yaparak isteme bildirimi oluşturan yapılardır (Aslan-Demir 2008: 132). İşlevsel dilbilgisi yaklaşımı doğrultusunda mısralar ele alındığında, tereddüt bilgisi veren *erki* parçacıklı öbekler, aslında, temel cümlenin belirteci işlevini üstlenerek belirteç işlevli bağımlı cümle özelliği kazanmışlardır. Bu bakımdan işlevsel dilbilgisi kuramının sözdizimsel işlev düzeyiyle cümleler değerlendirildiğinde; *nelük togdum erki* / *nelük k ld m erki* yapıları t mletir ve konuşurun aktarmak istediği yeni bilgiyi işaretleyerek aynı zamanda cümlenin odak unsurudur. Arada kalma, kararsızlık ifadesi okumasını sağlayan tek unsur *erki* unsuru değildir. Kiplik bildiren soru zamiri *nelük* “niçin”, biçimbilgisel kiplik işaretleyiciler *-DI* “bilinen geçmiş zaman” ve temel cümle fiili *-GAI* “gelecek zaman” kiplik okumayı tamamlamaktadır.

(20) *Nelük kelding erki olarnı koğup / Buğun yüklerin sen boyuna y d p*³²

“Halkın yükünü boynuna yüklendikten sonra, onları bırakıp nasıl buraya geldin” (KB 3305).

Bu beyit “Odgurmiş sualıka  dg rmiş” bölümünden alınmıştır. Söylemin eyleyicisi Odgurmiş, alıcısı  dg rmiş’tir. İki mısra birbirine *-p* ula ekiyle bağlanmıştır. Dolayısıyla temel cümle fiili, ilk mısradaki *kelding*’tir. Düzyazı evrimi: *sen budun yüklerin boyuna y d p, olarnı koğup nelük kelding erki* şekindedir. Bu beyitte, söylemin alıcısı olan  dg rmiş’in halkın sorumluluğunu alıp, sonrasında bu sorumluluğunu yerine getirmemesinden dolayı, konuşurda şaşırma ve şüphelenme duygusu uyandırmıştır. Konuşur, muhatabının davranışından memnun değildir ve yanlarına tekrar gelmesini kabul edilemez bir davranış olarak aktarmıştır.

³² *nelük keldiň erki olarnı kodup / bodun yüklerin sen boyuna y d p* (Kaalin 3305).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

Sonuçta duygu durumlarından beğenmeme okunmakta ve duygu kipliği (boulamaic modality) bağlamında değerlendirilebilmektedir. *Nelük* (soru zamiri) + *kel-* (eylem) -*DI* (bilinen geçmiş zaman) + *ng* (2. şahıs çekimi) + *erki* (kiplik parçacığı) diziliminde tereddüt ve duygu kipliği okuması görülür. “niçin geldin ki” şeklinde Türkiye Türkçesine çevrildiğinde yüzey yapıda soru cümlesi mevcutken, aslında konuşur sorusunun cevabına ihtiyaç duymaksızın kendi duygu ve tutumu olan şaşkınlık, şüphe ve tereddütünü karşısındakine hissettirmektedir.

2. Soru Sıfatı + İsim + *erki* Parçacığı

2.1. *kayu / isim / erki / fiil + -mAz*

(21) *Bilümeşe emdi bu ta ‘at çını / Kayu ta ‘at erki ukumaz muni*³³

“İnsan hakiki ibadetin ne olduğunu bilemezse, yaptıklarının hangisinin ibadet olduğunu anlayamaz” (KB 3990).

“Ögdülmiş Oğurmuş birle ikinç kata münâzara kılmışın ayur” bölümünde geçer. Cümlenin söyleyicisi Ögdülmiş, alıcısı Oğurmuş’tır. Beyit düz cümleye şöyle aktarılabilir: *emdi bu ta ‘at çını bilümeşe kayu ta ‘at erki muni ukumaz*. *Erki* parçacığı “acaba” anlamı dışında beyitte yer alır. Ancak birlikte geçtiği sıfat grubu olan *kayu ta ‘at* “hangi ibadet” anlamca belirsizlik taşımakta, konuşurun bu konu hakkında bilgisinin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Durum, belirsizlik gösterdiği için, olgusal dışıdır. Olgusal dışı olarak değerlendirmede, başlıca husus geleceğe atıf yapıyor olmasıyla ilgilidir. (Kumakiri 2013: 167). Bu sebeple, Ögdülmiş’in Oğurmuş’a söyleminde, gerçek ibadeti bilmedikçe, yaptığı ibadetlerin hangisinin sayılıp sayılamayacağını ifade etmesi, bilgi kipliğinin olgusal dışı alanına gönderme yapmaktadır. *ukumaz* yüklemine yer alan geniş zamanın olumsuzluğu, içerisinde gelecek ve şimdiki zamanı da barındırır. -*U* ulaç eki ile bahsedilen kişinin “anla-” ve “bil-” noktasında yeterliliğinin olmadığı belirtilmekte, dolayısıyla kiplik ifade alanlarından yeterlilik ile de karşılaşılmaktadır. Beyitte yer alan -*EsE* şeklinde yeterliliğin koşul ifadesi ve *bil-* fiili de kiplik değer ifade etmektedir. Ancak odak noktası *erki* parçacığı olduğu için bunlara değinilmeyecektir. *Kayu ta ‘at erki* yapısında *erki* parçacığının sıfat grubu arasına girmediği gözlenir. *Erki* parçacığının, şüphe ve tereddüt kiplik anlamlı kullanılışı bunda etkili olmuştur. Diğer *kayu* ile kurulu sıfat gruplarında, bunun aksi görülecektir. *Erki* parçacığının yer aldığı dizide, yüklem olumsuzdur. Olumsuzluk ve kiplik üzerine çeşitli görüşler vardır. Birinci görüş, olumsuzluk bir anlam kategorisidir ve kiplik

³³ *bilümeşe emdi bu ta ‘at çını / kayu ta ‘at erki ukumaz muni* (Kaçalın 3990).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

içerisinde değerlendirilmemelidir. Haan (1997), olumsuzluk ve kipliği birbirinden ayrı kategoride ele almıştır. Drubig (2001) ise, olumsuzluğu kiplik çalışmaları altında inceler. Hacquard (2006: 119-120), Kocaman (1981), Kerlake (1990), Güven (2001), Cinque (2001) alışmalarında da olumsuzluğun kipsellik bildirdiği anlatılmıştır. Nitekim beyitte, *erki* parçacığının bağlı olduğu yüklem, yeterlilik bildirme işlevi üstlenerek biçimbilgisel işaretleyici *-Abil-* yapısının olumsuzudur. Bu beyitteki *ukumaz*'da eylemin yeterlilik kiplik ulamının olumsuzluk işaretleyicisi görülür.

2.2. (isim unsuru + da = bulunma grubu) / kayu / erki / isim

(22) *K der ol ajunda sanga iki yol / Bu iki yolungda kayu erki yol*³⁴

“O dünyada seni iki yol bekler; bu iki yoldan acaba hangisi sana nasip olacaktır” (KB 1391).

“Ay toldı k n togdı iligke kumaru bitig bitimlişin ayur” bölümünden alınmış bir beyittir. Buna göre işlevsel dilbilgisi bağlamında anlambilgisel işlevi dikkate alındığında söylemde eyleyici Ay Toldı, söylemin alıcısı K n Togdı'dır. Bu beyitte, iki Şey arasında kalmaktan kaynaklanan tereddüt ifadesi çok nettir. *İki yol, iki yolungda kayu (erki) yol* gibi söz öbekleri, konuşurun, alıcıya betimlediği iki seçeneğin varlığına işaret eder. Var olan iki yol, olgusal dünyasında yüksek kesinlik ifade etmekle birlikte, söylemin alıcısı açısından iki yoldan birini seçme karasızlığı, olasılık bilgisi içermekte ve bunun alt anlam ulamlarından tereddütle karşılık bulmaktadır. Tereddüt anlamının sağlanması birincil faktör *erki* parçacığıdır. Ayrıca *iki yolungda kayu* isim grubu da tereddüt bağlamında kipsellik ifadesini desteklemiştir. Hem *erki* parçacığı eklendiği yapıyla kiplik bildirir, hem de *iki yolung kayu yol* söz dizimsel yapısı kendi içerisinde söz dizimsel kiplik işaretleyicisidir. *Kayu erki yol* yapısında, *erki* parçacığının sıfat tamlamasında araya girdiği gözlenir. *Kayu yol erki* yerine cümlede *kayu erki yol* dizilişi tercih edilmiştir. *Erki* parçacığı, doğrudan soru zamiri *kayu*'ya eklenerek, Şüphe ve tereddüt anlamını içeren *kayu* sorusunu kuvvetlendirmiştir. Konuşurun aktardığı ve bilgisini sunduğu olgusal dünyaya ait “iki yoldan hangisidir (hangi yoldur)” Şeklinde yorumlanan kısımda, *erki* parçacığı, *kayu* soru sıfatı ve dolayısıyla isme gelerek bildirme kipi özelliği göstermiştir. Bilgi yapısı bakımından çözümlendiğinde, *iki yolungda kayu erki yol* “iki yoldan hangi yol acaba?” bütünüyle yüklem

³⁴ *k der ol ajunda saņa iki yol / bu iki yoluņda kayu erki yol* (Kaalin 1391).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

bilgisi içermekte ve bunu sağlayan unsurlar olarak karşımıza *erki* parçacığı ve *-da* biçimbirimi ile oluşan bulunma grubu etkili olmaktadır. Ayrıca cümlede verilmek istenen yeni bilgi (odak unsuru) soru yoluyla ikinci mısranın tamamını içeren isim cümlesidir. Bu mısradaki, iki yoldan hangisinin seçileceğı konusu belirsizlik taşımakta ve olasılık bilgisi yer almaktadır. *Erki* parçacığı metaforik bir yapı içerisinde kiplik ifade sağlamıştır. Soyutluluk belirten yapıların, daha somut kavramlarla ilişkilendirilerek, soyut anlamlı kavramların daha rahat anlaşılabilmesini sağlayan anlamlandırma süreci olan metaforik ögeler, daha çok deyimler ve eş dizimli ögeler içerisinde tanıklanmaktadır (Çetinkaya 2017: 377). Buna göre, bir kişinin iki şeyden hangisinin daha iyi ve daha doğru olduğuna dair karar verme sürecinde yaşadığı tereddüt ifadesi *iki yolunda kayu erki yol* dizimi aracılığıyla alıcıya bildirilmiştir. Bu şekilde soyut bir ifade olan tereddüt bilgisi, belirtilen söz öbeğı ile somutlaştırılarak, muhataba daha açık ve anlaşılır bir dille ifade edilmiştir.

(23) *Ölümde basa kör iki yol küder / İkide kayu erki bargu yolum*³⁵

“Ölümden sonra insanı iki yol bekler; acaba bu ikisinden hangisi benim yolum olacaktır” (KB 6179).

Benzer dizilişteki *erki* parçacıklı bir diğer örnek de (23) numaralı örnekteki gibidir. Bu örnek “Odğurmuş Ögdülmüşke pend bérmişin ayur” bölümünden alınmıştır. Söylemin eyleyicisi Odğurmuş, alıcısı Ögdülmüş’tir. (22) numaralı örnekteki benzer metaforik kullanım görülür. Eğretileme, istiare gibi farklı adlandırmaları olan metafor, Dil bilim terimleri sözlüğünde şöyle açıklanır: (Alm. *Metapher*, Fr. *metaphore*, İng. *metaphor*) *düzdeğişmeceye karşıt olarak, dizisel bağıntular düzleminde, ortak anlambirincikler kapsadıklarından aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasını sağlayan sözcükleri (öm. gibi) kaldırarak kullanma* (Vardar 2002: 89-90). Ibarretxe-Antuñano ve Valenzuela-Manzanares, *dilin nedenselliğı (motivated) ya da temellendirilmiş (grounded) olma* boyutunu anlayışa ait dil bilimi çalışmalarında somutlaştırma (embodiment) şeklinde adlandırır (2010: 6). Bu yaklaşıma göre zihinsel ve dil bilimsel kategoriler soyut değil aksine insan-bağımlı kategorilerdir; insanoğlu bu kategorileri somut deneyimleriyle ortaya çıkarır (Gökçe 2015: 63). İki güçlü duygunun/kavramın/düşüncenin bir araya gelip etkileşmesidir. Bu iki alan da duyguları kavramsallaştırmada önemli rolü olan fiziksel deneyimlere bağlıdır” (Kövecses 2009: 117). Ayrıca duygu kavram yapılarının “kavramsal metaforlar”, “kavramsal

³⁵ *ölümde basa kör iki yol küder / ikide kayu erki bargu yolum* (Kaçalın 6179).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>

metonimler”, “bilişsel/kültürel” modellerle tanımlanabilir (2009, 119). Buna göre, konuşurun doğru yolu bulma konusunda yaşadığı şüphe ve tereddütler, somut deneyimlerinden yola çıkarak oluşturduğu soyut kavramı somutlaştırma biçimidir. Metafor, bir başka deyişle bir düşünce veya kavram açıklanırken, onunla belirli açılardan benzeşim özelliği gösteren başka bir kavram veya nesnenin kullanılmasıdır. *İkide kayu erki bargu yol* yapısında metaforik unsur; şüphe ve tereddüt kavramı ile *iki yoldan* biri isim grubu ile şekillenmiştir. Şüphe ve tereddüt kavramlarıyla yol arasında doğrudan bir bağlantı yokken; sonucunu kestirememeye, bilinmezlik ve tercihte bırakmak gibi birbirine benzeyen kavramların zihinde canlanması metaforik anlatıma işaret etmektedir. Aynı zamanda *iki yol* söz grubunun *ikide kayu erki* söz grubu içerisinde *ikide* yapısına indirgenmesi ve *iki* ifadesiyle iki yoldan birinin tercihi ve bunun da meydana getirdiği tereddüt ilişkisinin açıklanmasında ise metonimi ile karşılaşılr. Metonimi ise düzdeğişmece olarak da bilinmekle birlikte sözlükte şu şekildedir: (Alm. metonymie, Fr. metonymie, İng. metonymy). Eğretilmeye karşıt olarak, tümcede dizimsel bir bağıntı kuran ya da belirtilen gerçeklik düzleminde yan yana bulunan öğelere ilişkin olarak, benzetme yapılmaksızın sonucun neden, kapsayanın kapsanan, bütünüün parça, genelin özel, somut adın soyut kavram yerine kullanılması yoluyla oluşan değişmece türüdür (Vardar 2002: 85-86). Metafor ve metonim arasında derin bir ilişki söz konusudur. Buna göre metaforun hedefindeki metonimi aynı zamanda metaforun kaynağıdır. Metaforik hedefin metonimik genişlemesi olarak kabul edilen bir örüntüleri vardır (Herrero-Ruiz 2002: 78). “Kövecses’e göre de duygusal kavramları metafor ve metonimi şekillendirir ve somutlaştırır. Böylelikle dil ve düşünce de yapılandırılır” (Sharifian 2017, 26) (Eker-Kök 2019: 232) . Dolayısıyla *erki* parçacığının kastettiği şüphe ve tereddüt kipliği, “iki yol” metaforuyla ilişkilidir. Bu metaforik yapı tereddüt kipliğini anlamsal düzlemde destekler. Ayrıca *ikide kayu* söz grubu da “iki yol” metaforunun metonimi şeklinde ifadesi olup, bu anlam boyutu da tereddüt anlamıyla beyitte işlevseldir. Hangi yolu seçeceği ile ilgili konuşurun bilgisi kesin olmadığı için geleceğe ilişkin henüz gerçekleşmemiş kiplik okuması yapılabilir.

2.3. *kayu + isim çekimi / fül - Xr / erki*

(24) *Kayudın kelir erki kaçça barır / Kayuda turur erki kayda yorır*³⁶

“Nereden gelir nereye gider; nerede durur nerede yürür” (KB 1529).

³⁶ *kayudın kelir erki kaçça barır / kayuda-turur erki kayda yorır* (Kaçalın 1529).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>

“Ay Toldı oğlu Ögdülmişke ötlemişin ayur” bölümünden alınan bu beyitte söylemin konusu Ay Toldı’dır ve Kün Togdı alıcısıdır. Mısralarda konuşurun bilgisinin yetersizliği ve belirsizliği fark edilir. Bu anlam, sadece kiplik işaretleyicisi *erki* parçacığ ile değil, aynı zamanda belirsizlik anlam alanını sağlayan bütüncül bir anlamla da okunmaktadır. Kalıplaşmış bir ifade grubu olarak *nereden gelip nereye gider* yapısında görüldüğü gibi. Hirik, kiplik tümceleri, söz dizimsel işaretleyiciler altında değerlendirmiştir (2014: 103). Dolayısıyla farklı gruplarda ele alınan kiplik bildiren bu tarz dil öğeleri mevcuttur. Bu örnekte, *erki* parçacığ cümleye ihtimal, belirsizlik, şüphe ve tereddüt gibi kiplik ulamlar katmıştır. Bilgi kipliği alt başlıklarından ihtimal-kurgu ifadeleri içinde incelenebilir. Arat’ın çevirisinde *erki* parçacığının cümleye kattığı kiplik anlam yorumlanmamıştır. “Nereden gelir acaba nereye gider / nerede durur acaba nerede yürür” şeklinde aktarmak daha doğru olacaktır. Buna göre soru ve şüphe ve tereddüt ifadesi içeren *erki* parçacığ eklendiği cümleler ile ardından *kaçı barır / kayda yorır* cümleleriyle sıralı cümle ilişkisi içindedir. Dikkat çeken diğer kipsellik bildiren işaretleyiciler de okunur. Buna göre *kayudın / kaçı / kayuda* şeklinde belirsizlik ifade eden soru zamirleri bünyesinde sözcüksel kiplik işaretleyicileri ile *erki* parçacığının eklendiği yüklem ögesinin fiil çekimi -*Xr* eki ile de biçimbilgisel işaretleyiciyle karşılaşılır. Bu sözcüksel ve biçimbilgisel işaretleyiciler, *erki* parçacığıyla bütünleşerek, cümlelerde kesin olmayan bilgi kipliği okumasına imkân vermektedir. Konuşurun bilgi yetersizliği fark edilir ve uzak olasılık okuması yapmak mümkündür. (23) numaralı örnekten farklı olarak *erki* parçacığının doğrudan *kayu* zamirine eklenmediği *kayudın* (soru zamiri) + *kelir* (yüklem) diziliminden sonra gelerek, konuşurun tereddütü ve şüphesini aktarmıştır. Burada *kayu* sorusunun ismi nitelenmesi ve ardından eylem gelmesi etkili olmuştur.

2.4. *negü / son çekim edatı (teg) / fiil - Xr / erki*

(25) *Esen barmu erki et öz inçlikin / Negü teg yüder erki ödlek yükin*³⁷

“Vücudun sağ ve sıhhatte midir; devran yükünü acaba nasıl yükleniyor” (KB 3198).

Beyit “Kün Togdı ilig Odğurmışka bitig bitip ıdmışın ayur” bölümünde geçer. İkinci mısra *ödlek yükin negü teg yüder erki* şeklinde düzyazıya aktarıldığında, *erki* parçacığının, metinde soru sözcüklerinden *negü* ile öbek oluşturduğu gözlenir. *negü* soru sıfatı kendinden sonra gelen ilgeç “teg”

³⁷ *esen barmu erki et öz inçlikin / negü teg yüder erki ödlek yükin* (Kaçalın 3198).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

yapısıyla birlikte sıfat tamlaması kurmuştur. *yüd-* eyleminin *-Xr* şeklindeki çekimi de kiplik anlamdaki belirsizliğe gönderme yapmıştır. *Ne erki* (KB 638), *negüke buşar erki* (KB 637), *negü kıldım erki* (KB 369) örneklerinde soru zamirleri ve biçim bilgisel işaretleyicilerle şüphe ve tereddüt ifadesi katan *erki* parçacığının *+ke* durum ekli soru zamiri / yüklem / *erki* ya da soru zamiri / yüklem + *-DI* + şahıs eki / *erki* (kiplik parçacığı) ek ve gövde özelliği göstermiştir. Ayrıca *ne* soru zamirinin basit yapıları olarak *erki*yle de kiplik anlam oluşturduğu yapıda *ne* (isim / geniş zaman bildirme kipi) + *erki* dizilişi söz konusudur. Bu açıdan *negü teg erki* (soru zamiri + son çekim edatı + kiplik parçacık olarak diziliş bakımından *Kutadgu Bilig*'de şüphe ve tereddüt kipliği bağlamında diğer yapılardan farklıdır. KB 637 örneğinde olduğu gibi (17 numaralı örnek) *erki* parçacığı, eylem çekimi bakımından *-Xr* eklidir. *Teg* ilgeci, konuşurun tahminini, geleceğe dair varsayımlarını aktarma konusunda *negü teg* “ne gibi” şeklinde söz dizimsel kiplik işaretleyicisi oluşturmuştur. Varsayım, *erki* parçacığı ile şüphe ve tereddüt kiplik anlam boyutuna ulaşmıştır. Hirik, “-mİş gibi” yapısını birden fazla kiplik kuran uzak olasılık işaretleyicileri arasında, morfolojik-sözlüksel işaretleyiciler altında ele almıştır (2014: 105). Örnekte yer alan *negü teg yüder erki* yapısı, biçim bilgisel işaretleyici *-Xr* biçimbirimsel yapı ile yakın gelecekteki olası duruma işaret etmiştir.

3. Fiil Çekimi + Soru Eki + *erki* Parçacığı

3.1. *fiil* + *-gAy* / *mU* / *erki*

(26) *Sırlğaymu erki ilig altını / İleñeymü erki manga ol köni*³⁸

“Hükümdarın altını acaba ona tesir eder mi; o doğru insan acaba beni tekdir mi eder” (KB 3160).

Ögdülmiş'in *Kün Togdı*'ya (iligke) verdiği cevabı içeren bu beytin iki mısrasında da *erki* parçacığı gözüktür. Söylem eyleyicisi Ögdülmiş, söylem alıcısı ise *Kün Togdı*'dir. Birbirine paralel bir dizilimde, tereddüt ifadesi okunmaktadır. *Erki* sözcüğü, iki cümlede doğrudan soru eki *-mI/-mU* üzerine gelmiştir. Bu örnekte, *-mU* soru eki ile birlikte *erki* parçacığı cümleye soru ve tereddüt işlevi katmıştır. Ayrıca yüklem ögesi olan *sırlğaymu erki* ve *ileñeymü erki* yapılarında *-gAy* biçimbirimsel işaretleyicinin kiplik anlamın sağlanmasında payı vardır. Henüz gerçekleşmemiş olgusalılık bildiren kiplik anlamı taşırlar. Hükümdarın tesirinin olup olmayacağı ya da doğru insanın onu tekdir edip etmeyeceği bilgisi kesin değildir ve geleceğe gönderme yapılmaktadır. Nitekim Frawley, bu konuda gerçekleşip gerçekleşmeyeceği

³⁸ *sırlğaymu erki ilig altını / ileñeymü erki maña ol köni* (Kaçalın 3160).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

bilgisi belirsiz olan, olgusal dışı dünya ile olgusal dünya arasında bir mesafeye gönderme yapan bu ifadeleri geleceğe yönelik bilgi bildiriminde bulunduğu ve kipsellik değeri taşıdığına işaret etmiştir (1992: 387). Üzüm, *Kıyas-ı Enbiya* örneğinde henüz gerçekleşmemiş olgusal kipliğinin biçimbilgisel işaretleyicilerini gelecek zaman biçimbirimlerinden *-IsAr*, *-AsI*, *-AcAk* ve *-A* ekleri olarak işaretler (2019a: 204-210). Nitekim Karahanlı Türkçesinin gelecek zaman bildiren biçimbirimi olarak *-gAy* eki de bu işleve sahip olmuştur. Hükümdarın altınının o olarak belirtilen kişiye tesir edip etmediği, o insanın hakaret edip etmemesi net değildir; şüphelidir. *Sırlgaymu / ilengeymü* sözcükleri cümlelerinin yükleyici öğeleridir ve beyitte yeni bilgiyi ortaya koymaktadırlar. *Erki* parçacığının kiplik anlamlarının olması, vurguyu üzerinde taşıması gibi sebeplerle cümlenin bilgi yapısında odak unsuru olmasında etki etmiştir. : *sırlgaymu erki* (yüklem) - *ilig altunu* (özne) / *ilengeymü erki* (yüklem) - *manga* (tümleç) - *ol köni* (özne).

Türkiye Türkçesinde; kararsızlığın, tereddütün, endişenin en tipik işaretleyicilerinden olan *acaba* belirteci ile yine bu anlam alanlarının en tipik morfolojik işaretleyicisi olan *-mI* soru ekinin bir arada kullanılması “mI acaba” birliğinin katmerli olarak tereddütü anlatan yapılardan olmasını sağlamıştır (Hirik 2014: 402). Beyitteki *-mu erki* yapısı, Hirik’in belirttiği “mI acaba” anlamını karşılamaktadır.

(27) *Negü asğı bolğay mening sözlerim / Tusulğaymu erki sanga ötlerim*³⁹

“Benim sözlerimin ne faydası olacaktır acaba nasihatlerim sana faydalı olabilir mi” (KB 5121).

“Odgurmuş cevabı İligke” bölümünde yer alan önceki örneklere benzer dizilimde yine *erki* parçacığ ile karşılaşılır. Söylemin konuşuru Odgurmuş, alıcısı ilig “Kün Togdı”dır. Beyit, düz yazıya şu şekilde çevrilebilir: *mening sözlerim negü asğı bolğay, ötlerim sanga tusulğaymu erki* “Benim sözlerim(in) ne faydası olacak? Nasihatlerim sana fayda edecek mi acaba?”. Konuşurun, önermeye ilişkin yorumu kesin değildir. *Erki* parçacıklı söz dizimsel kiplik işaretleyicisi olarak *tusulğaymu erki* yapısı, tereddüt kipliği okumasına imkân verir. Konuşur olan Odgurmuş’ın, Kün Togdı’nın kendi nasihatlerini alıp, ona göre davranacağı hususunda tereddütleri bulunmaktadır. *Tusulğaymu* yapısındaki *-gAy* biçimbirimi, yine tereddüt

³⁹ *negü asğı bolğay meniñ sözlerim / tusulğaymu erki saña ötlerim* (Kaçalın 5121).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

ifadesinin anlam boyutunu, geleceğe atıfta bulunarak, henüz gerçekleşmemiş olgusalılık kiplik alanı ile destekleyen bir unsur olmuştur.

3.2. Fiil + *-DI-ng / mu / erki*

(28) *Unuttingmu erki azu örtülüp / Bu iş ötrü tuttung ne asğı körüp*⁴⁰

“Sen bir şeyi acaba unuttun mu, yoksa bu kapalı mı kaldı; ne fayda umarak bu işi yapmak istiyorsun” (KB 5763).

(29) *Unuttingmu erki bu edgülerig / Yanut kılmağumu ay köngli tirig*⁴¹

“Bu iyilikleri acaba unuttun mu; ey gönlü diri; bütün bunlara karşı hiçbir mukabalede bulunmamalı mı” (KB 5772).

(28) ve (29) numaralı örneklerde, *-mu erki* yapısı aynı fiil ve şahıs çekimiyle *unut-* eylemine eklenmiştir. Bu nedenle *erki* parçacıklı bu iki örnek kiplik bakımından birlikte değerlendirilecektir. “Könilikke könilik kişilikke kişilik kılmakın ayur” bölümünde geçen bu beyitler, konuşur olan şairin ağzından okuyucuya hitap etmektedir. (28) numaralı beyti düz yazıya şu şekilde çevirmek mümkündür: *ne asğı körüp bu iş ötrü tuttung azu örtülüp unuttingmu erki* “ne fayda umarak bu işi tuttu, yoksa (üstünü) kapatıp unuttun mu acaba?”. Beytin çevirisi bu şekilde kabul edilecek olursa; muhatabının unutup unutmadığı belli değildir. Konuşur önerme üzerine yorumda bulunmaktadır. Konuşurun, muhatabının unutmama durumuna ilişkin bilgi eksikliği, tereddüte sebep olmuştur. Bu sebeple, konuşur, muhatabına ilişkin tereddüttedir. (29) numaralı örnekte de *bu edgülerig unuttingmu erki ay köngli tirig yanut kılmağumu* şeklinde düzyazıya çevrilen beyitte; konuşur, dinleyiciye “Ey gönlü temiz kişi sana yapılan iyilikleri unuttun mu acaba cevaplamayacak mısın?” anlamını duyurmaktadır.

b. *Yanamu mini idğay erki ilig / Okığalı yandru ay kılkı silig*⁴²

“Ey temiz kalpli insan, seni tekrar davet etmek için hükümdar, hiç şüphesiz, beni yine gönderecektir” (KB 3824).

“Ögdülmiş cevabı Ogdurmuşka” bölümünden tespit edilen (b) örneğindeki *erki* parçacığı *id-* fiilinin gelecek zaman kipi *-gAy* ile çekimli

⁴⁰ *unuttuñmu erki azu örtülüp /bu iş utru tuttuñ ne asğı körüp* (Kaçalın 5763).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

⁴¹ *unuttuñmu erki bu edgülerig / yanut kılmağumu ay köñli tirig* (Kaçalın 5772).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

⁴² *yanamu meni idğay erki ilig / okığalı yandru ay kılkı silig* (Kaçalın 3824).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

yapıyla birlikte bir söz dizimsel yapı kurmuştur. Düz yazıya *ay kılka silig ilig okıǵalı yandru mini yanamu idǵay erki* şeklinde çevrilebilir. Buna göre “ey temiz kalpli insan, hükümdar (seni) tekrar davet etmek için yine beni gönderecektir” şeklinde açıklamasını yapmak uygundur. Arat’ın çevirisinde *erki* kesinlik bildiren, şüphesiz anlamlı belirteçle desteklenmiştir. *Yana* belirteci yanındaki *mu* yapısı, *erki* gibi ek-edat, enklitik olarak adlandırılan yapılardandır ve soru bilgisi içermez. ıd-gay yapısına eklenerek, pekiştirme işlevi üstlenmiştir. Bu nedenle, (b) örneğinde yer alan *erki* parçacığı, diğer tanıklanan örneklerden farklı olarak şüphe ve tereddüt bilgisi değil, bilgi kipliği açısından yüksek olasılık bilgisi içermektedir. Eklendiği eylemin -gAy çekimli olması, henüz gerçekleşmemiş olgusalılığa göndermede bulunduğu için; önermenin gerçekleşme derecesi Rentsch’in tanımıyla 1 değerinde değildir. Mithun, konuşurun belirsiz durumları ifade ederken gelecek zaman işaretleyicisi kullanmasının, konuşurun kendine güveni ya da güvensizliği hakkında yoruma fırsat verdiğine değinir (1995: 380). Nitekim bu örnekten, konuşurun kendinden emin olduğu ve tecrübelerinden yararlanarak bilgisinin güvenilirlik derecesinin yüksek olduğu kanısına ulaşılmaktadır.

4. İsim + Soru Eki + *erki* Parçacığı

4.1. *barmu* + *erki*

(30) *Esen barmu erki et öz inçlikin / Negü teg yüder erki ödlek yükin*⁴³

“Vücudun sağ ve sıhhatte midir; devran yükünü acaba nasıl yükleniyor” (KB 3198).

“Kün Togdı İlig Odgurmuşka bitig bitip ıdmışın ayur” adlı bölümde geçen bu beyitte, söylemin eyleyicisi Kün Togdı, alıcısı ise Odgurmuş’tır. İlk mısradaki *barmu* şeklindeki soru yapısına *erki* parçacığının eklendiği görülür. Düz cümleye *et öz inçlikin esen barmu erki* şeklinde aktarılabilir. Konuşur, karşısındaki muhatabının sağlığı hususunda kesin bir bilgiye sahip değildir. Bilgi eksikliğinden kaynaklanan şüphesi, tereddütü ve merakı vardır. Tereddüt ve şüphe kipliği oluşturma yöntemlerinden tipik bir kullanım olan *bar* (isim unsuru) + *mu* (soru eki) / *erki* (kiplik parçacığı) formülüyle karşılaşılmaktadır⁴⁴ (Röhrborn 1977: 434b).

⁴³ *esen barmu erki et öz inçlikin / negü teg yüder erki üdlekin yükin* (Kaçalın 3168).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

⁴⁴ Röhrborn olumlu cümlelerde *erki* yapısının varsayıma dayalı şüphe anlamı kattığını, varsayımın cevabının da olumlu olabileceğini ifade eder (1977: 434b). *Erki* madde başında Eski Uyurca metinlerdeki çeşitli kullanımlarına yer verir: 1: Zamir ve zarf parçacıklarıyla

(31) *Negü erki hâli köreyin aning / Tirig barmu erki kadaşım mening*⁴⁵

“Acaba ne hâldedir, onu bir göreyim; hayatta olup olmadığını bir öğreneyim” (KB 6280).

“Öğdülmiş suali İligke” bölümünden alınan bu beyitte, konuşur olan Öğdülmiş, muhatabının hayatta olup olmadığına dair bilgiye sahip değildir. *Erki* parçacığı, konuşurun, duruma ilişkin bilgisinin yetersizliğini, tereddüt ve şüphe kipliği bağlamında işaretlemektedir. Bu kiplik ifade unsuru *barmu* yapısı üzerine eklenmiş, dolayısıyla isim cümlesi ve soru eki tabanında “acaba” işleviyle yer almıştır.

SONUÇ

1. Eski Türkçenin Eski Uygurca kolunda işlek bir kullanım alanı sergileyen kiplik anlama sahip *erki* parçacığının, Karahanlı Türkçesi eserlerinden özellikle *Kutadgu Bilig*'de dikkate değer bir kullanım alanının olduğu tespit edilmiştir. Araştırma metinleri arasında bulunan *Dîvânü Lügâti't-Türk* ve *Satırarası Kur'an Tercümesi*'nde sınırlı kullanımı ile karşılaşılmakta; *Atabetü'l-Hakâyık* ve *Divân-ı Hikmet*'te ise hiç gözlenmemektedir. Bu açıdan *Kutadgu Bilig*'deki *erki* parçacıklı örnekler, bilgi kipliğinin alt anlam ulamlarından tereddüt ve şüphe kipliği bağlamında okumaya elverişlidir.
2. *Erki* parçacığının bulunduğu söz dizimsel yapılar dikkate alındığında daha çok soru zamiri yoluyla kurulan örneklere ulaşılmıştır. Soru zamiriyle kurulu *erki* parçacıklı söz dizimsel yapılarda en çok *ne erki* şeklinde kurulu örnekler dikkat çeker. Beyitlerde tespit edilen *yazukum ne erki* “günahım nedir (acaba)?”, *bir sözüg ne erki* “bir sözü nedir (acaba)?”, *ne erki iging* “hastalığı nedir (acaba)?”, *ne erki haling* “halin nedir (acaba)?”, *tileking ne erki* “dileğin nedir acaba?”, *ne erki tiriglik* “ne vardır (acaba)?”, *bizing iş ne erki* “bizim iş nedir (acaba)?”, *ne erki tigü* “diyeceğin nedir (acaba)?” gibi yapılarda *erki*

bağlantılı ilave söz veya biraz şüpheli. -*mİş*, -*yUk*, -*gAy*, -*AyIn* fiil formları, bildirme kip ve isim görevli *bar* sözcüğü, birinci anlam doğrultusunda çekime giren yapılardır (1977: 434b). 2: -*mU* soru parçacığıyla bağlantılı ilave söz veya şüpheli. Bu anlamı -*yUk*, -*gAy* çekimleri ile bildirme kipi ve *bar* isim cümlesinde örneklendirmiştir. 3: Şüpheli parçacıklar. Varsayım, şüpheli durum, umut ve belirgin durum betimleyen olumlu cümlelerde. *Bar* isim cümlesi ile bildirme kipi ve -*gAy* ile çekimli fiil cümlesinde bu anlamla karşılaşılmıştır (1977: 434b). 4: Bağlımsız. Röhrborn, dört grupta *ärki* yapısını bu anlamlarla değerlendirmiş ve her bir maddeyi örneklendirmiştir (1977: 434-436).

⁴⁵ *negü erki hâli köreyin anıñ / tirig barmu erki kadaşım meniñ* (Kaçalın 6280).
<https://ekitap.ktb.gov.tr>.

parçacığı isim cümlesinin yüklemde “acaba” anlamıyla tereddüt ve şüphe kipliği bildiren bir unsurdur. *Ne erki* kuruluşlarının hepsinde yüklem, isim cümlesidir ve *erki* bu isim cümlesinin yüklemde vurgulama işlevli bir dil birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. *Ne erki* kuruluşunun söz dizimsel yapısı sabittir. *Erki* parçacığı tüm örneklerde *ne* soru zamirinin ardında konumludur. Ancak isim cümlesinin yüklemde yer alan *ne erki* yapısı diğer isim unsurlarına göre değişkenlik gösterebilmiştir. Kimi yapılarda isim unsuru *ne erki*’den sonra gelişmiştir: *ne erki tiriglik*, *ne erki iging*, *ne erki haling* gibi. Bazı örneklerde ise isim unsuru *ne erki* yapısından önce konumlanmıştır: *yazukum ne erki*, *bizing iş ne erki*, *bir sözüğ ne erki* gibi. Bu farklı konumlanma, *erki* parçacığının cümleye kattığı tereddüt ve şüphe kiplik değerine bir etkisi görülmez. İki farklı dizilimde de cümleye kattığı kiplik anlam aynıdır. Eserin dilinin şiirsel oluşu, bu söz dizimsel farklılığa etki etmiştir. Vezin gereği ve şiirsel anlatım dolayısıyla bazen isim unsuru *ne erki*’den önce bazen ise sonra konumlanmıştır.

3. Soru zamirinin diğer kuruluşlarından *negü erki* ve *kim erki* yapıları da *ne erki* yapısı gibi metinde isim cümlesinin bir ögesidir. Birbirine benzer cümle dizilişi içerisinde *erki* parçacıklı tereddüt ve şüphe kiplik anlatımı okunur. *Negü erki* yapısındaki dört örnek; *negü erki halim / hali / haling* örnekleriyle gözlenir. *Kim erki* ise *vefalig kim erki* “vefali kimdir (acaba)?” yapısında tanıklanır. *Kim erki* yapısının isim çekim ekli bir örneğine tanık olunmaktadır. Bu anlamda *ne erki*, *negü erki*, *kim erki* kuruluşuna göre *kimde erki* yapısı, *Kutadgu Bilig*’de daha az bir kullanım alanına sahiptir. Belirtilen bu soru zamirli *erki* parçacıklarının hepsi isim cümlesinin bir unsurudur.
4. *Neçe*, *nelük*, *negüke* ve *bir örnekte negü* soru zamiriyle kurulu *erki* parçacıklı tereddüt ve şüphe kipliği bildiren yapılar, fiil cümlesi içinde tespit edilmiştir. Bununla birlikte *erki* parçacığının fiile göre dizilişi değişkendir: *Neçe erki kal-mlş*, *neçe bir-ge erki*, *negü kal-dı-m erki*, *negüke buş-ar erki*, *nelük sök-tü-m erki*, *nelük tog-dı-m erki*, *nelük kod-dı-m erki*, *nelük kül-dü-m erki*, *nelük kelding erki* gibi. Görüldüğü üzere *nelük* soru zamiri ile kurulu söz dizimsel yapılarda *erki* parçacığının durumu düzenlidir ve *nelük* + fiil + *-DI* + şahıs eki (1. ve 2. tekil şahıs eki) + *erki* parçacığı şeklindedir. *Neçe* soru zamirli *erki* parçacıklı ifadelerde ise fiile göre *erki* parçacığının konumu düzenli değildir. *Erki* parçacığının fiil çekiminden önce de (*neçe erki kalmış*) sonra da (*neçe birge erki*) konumlandığı görülür.

5. Soru sıfatı ile kurulu dört farklı söz dizimsel yapıda örnekler tespit edilmiştir. *Erki* parçacığının sıfat tamlamasından sonra geldiği yapı enderdir, tek örnekte bu dizilime tanık olunur: *kayu taat erki*. Bu dizilimden farklı olarak sıfat tamlamasının içerisinde konumlu *erki* parçacığıyla daha çok karşılaşılmıştır: *bu iki yolungda kayu* (sıfat unsuru) *erki / yol* (isim), *ikide kayu* (sıfat unsuru) *erki / bargu yolum* (isim unsuru). Sıfat tamlaması kuruluşunda yer alan bu *erki* parçacıklı yapılar, bir örnekte fiil cümlesinde fiilden önce konumludur: *kayu taat erki ukumaz munu*. Fiilden sonra konumlu olanları da vardır: *kayuda turur erki*, *negü teg y der erki* gibi. İsim cümlesinin yükleminin bir unsuru olarak tespit edilen soru sıfatı ile kurulu *erki* parçacıklı yapılar da mevcuttur: *bu iki yolungda kayu erki yol* “bu iki yoldan hangisidir (acaba)?”, *ikide kayu erki bargu yolum* “varacağım yol, iki yoldan hangisidir (acaba)?” Bu açıdan soru sıfatı kuruluşundaki *erki* parçacıklı yapıların dizilimi sabit değildir. Kiplik bildiren *erki* yapısı, hem isim hem fiil cümlesinde tereddüt ve şüphe anlamı katarak söz dizimsel yapıda mevcuttur.
6. Fiil çekiminden sonra söz diziminde soru eki ve *erki* yapısının konumlandığı birkaç örnek vardır. Tespit edilen örnekler birbirine benzer ve paraleldir: *sırlgaymu erki*, *ilengeymü erki*, *tusulgaymu erki*, *unittingmu erki* yapılarında bu kiplik parçacığının -gAy ve -DI ekli fiil çekimlerinin soru ekiyle birlikte yer aldığı gözlenmiştir.
7. Eski Uygurcada isim ve soru eki kuruluşundaki *erki* parçacıklı yapıların, *Kutadgu Bilig*’de de tanıklandığı ancak sayıca diğer kuruluşdaki örneklerle göre sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır: *esen barmu erki*, *tirig barmu erki*  rneklerinde tespit edilen *erki*, cümleye tereddüt ve şüphe anlamı katmıştır. Düzenli olarak *bar* ismine gelen soru eki mu’dan sonra *erki* parçacığı konumludur. İsim olarak sadece *bar* ile karşılaşılmakta başka isim unsurunun soru ekiyle birlikte kullanılmadığı gözlenmektedir. Soru eki olmaksızın *ne erki*, *kim erki*, *negü erki kayu erki* gibi  beklerde de *erki* parçacığı isimle birlikte söz dizimsel yapıda yer almıştı. Ancak soru eki ile birlikte kullanımlarda sadece *bar* ismi görülmektedir.
8. *Kutadgu Bilig*’de sadece iki örnekte *erki* parçacığı şüphe ve tereddüt kiplik anlamı bildirmemiştir. (a) ve (b)  rnekleri, diğer örneklerden farklı olarak cümleye tereddüt ve şüphe anlamı katmamış; tam aksine cümlenin bilgi kipliği açısından kesinlik anlamını sağlamıştır. Bu anlamda, *erki* yapısı *Kutadgu Bilig*  zeline cümlede tereddüt ve şüphe kiplik değeriyle işlevsel bir kullanım sergilemiş; bu kiplik anlama kimi biçimbirimsel işaretleyiciler (-Xr, -DI, -gAy, -mU); kimi

sözcüksel işaretleyiciler (*ne, kim, negü, nelük, kayu, neçe*) ve kimi kiplik tümceler (bil- gibi) etki etmiştir.

KAYNAKÇA

ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yayınları

ARAT, Reşit Rahmeti (2003). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: TDK Yayınları.

ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. Yay. Haz. Kemal Eraslan-Osman Fikri Sertkaya. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ARIKOĞLU, Ekrem - Kuular, Klara (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

AYAZLI, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.

BANG KAUP, Willy (1980). "Berlindeki Macar Enstjtüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)". Çev. Şinasi Tekin, Erzurum. [Asıl Kaynak: "Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut I": Ungarjsche Jahrbücher V, 1925: 41-48; "II": UJb. V, 1925: 231-251; "III": UJb. V, 1925: 392-410; "IV": UJb. VII, 227 1927: 36-45; "V": UJb. 1930: 16-26; "VI": UJb. XII, 1932: 90-104; "VII": UJb. xrv, 1934: 193-214].

BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema (2001). "Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU". *Kök Araştırmalar*, Cilt III, S. 2, s. 75-86.

BENZER, Ahmet (2008). *Füilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

CAFEROĞLU, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

CİNQUE, Guglielmo (2001). "A Note on Mood, Modality, Tense and Aspect Affixes in Turkish", *The Verb in Turkish* [E. Erguvanlı Taylan (ed.)], John Benjamins, Amsterdam, s. 47-59.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.

ÇAĞATAY, Saadet (1963). "Türkçede ki". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. C.11, ss. 245-250.

ÇETİNKAYA, Bayram (2017). “Kutadgu Bilig’de Kavramsal Metaforlar”. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 19, Sayı: 2, Aralık, 377-399.

DANKOFF, Robert, Kelly, James. (1982), Mahmud al-Kaşgarı, Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk), Part I, Sources of Oriental Languages And Literatures 7, Turkish Sources VII, Edited by Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin, Printed at the Harvard University Printing Office.

DEMİR ASLAN, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.

DEMİRTAŞ, Ahmet (2014). ““Şüphe” ve “Tereddüt” Bildiren “ki” Edatının Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine””. 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, 16-18 Ekim 2014, Elazığ.

DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (Çev.: A. U. Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.

DİK, Simon C. (1997). *The Theory of Functional Grammar*. Part 1 The Structure of The Clause. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

DİLAÇAR, Agop (1971). “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihiçesi”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.83-145.

DRUBIG, Hans B. (2001). *On The Syntactic Form of Epistemic Modality*. University of Tübingen, Yüksek Lisans Tezi.

EKER, Özge, Abdullah Kök (2019). “Kültürel Dil Bilim Bağlamında Kutadgu Bilig Metaforları”. *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/2, ss. 225-242.

ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2008). “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 2, ss. 35-36.

ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation (Vol. I)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

ERDAL, Marcel (2000). “Clitics in Turkish”. *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on*

Turkish Linguistics. Oxford. August 12-14, 1998, (edt.by Aslı Göksel and Celia Kerslake) Wiesbaden.

ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston.

ERGÖNENÇ-AKBABA Dilek (2017). “İhtimal ve Tahmin Anlamını Veren Kiplik İfadeleri ve Nogay Türkçesi Örneği”. *Dil Araştırmaları*. S.21, s. 51-60.

FRAWLEY, William (1992). *Linguistic Semantics*. Broadway, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

GÖKÇE, Faruk (2015). “Kutadgu Bilig’de Kör- “Gör-”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme. *Türkbilig*, S.29, ss. 59-76.

GÜL, Meltem (2015). “Kutadgu Bilig’de Enklitik Edatları”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. S. 34, ss. 403-416.

GÜVEN, Mine (2001). “Türkçede -Abil- ve Kiplik Belirteçleri Üzerine”. *Proceedings of the XVth Conference on Turkish Linguistics* [Ömer Demircan vd. (ed.)]. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yay. S. 79-87.

HAAN, Ferdinand de (1997). *The Interaction of Modality And Negation: A Typological Study*. New York & London: Garland Publishing.

HACQUARD, Valentine (2006). *Aspects of Modality*. ABD: Massachusetts Institute of Technology, Dept. of Linguistics and Philosophy, Phd thesis.

HERRERO-RUIZ, Javier (2002). Sequencing and integration in metaphor-metonymy interaction. *Revista española de lingüística aplicada*, ISSN 0213-2028, Vol. 15, 2002, s. 73-93.

HİRİK, Seçil (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

HİRİK, Seçil (2017). *Türkiye Türkçesinde Söylem ve Bilgi Kipliği İlişkisi*. *İdil Journal of Art and Language*. C.6, S.35, s. 1955-1966.

JESPERSEN, Otto (1924). *The Philosophy of Grammar*. London: Unwin Brother Ltd.

JOHANSON, Lars (2018). “Turkic indirectivity”. *The Oxford Handbook of Evidentiality* (Ed. Alexandra Y. Aikhenvald). Oxford: Oxford University Press, 510-524.

IBARRETXE-ANTUÑANO, I. Ve Valenzuela-Manzanares, J. (2010), “Language as a Complex Dynamic System: A View from Cognitive

Linguistics”, *Language as a Complex System* [Eds. Bel-Enguix ve Jimenez-López], Cambridge Scholar Publishing: 3-39.

İPEK, Birol (2009a). “Divanü Lügati’t-Türk’te Geçen Enklitik Edatları”. *Turkish Studies*. C.4. S.3, ss.1199-1212.

İPEK, Birol (2009b). *Türkçede Pekiştirme Edatları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

KARAKOÇ, Birsal (2005). “Das finite Verbalsystem im Nogaischen”. *Turcologica* 58. Wiesbaden: Harrassowitz.

KARAMAN, Ahmet (2016). Yeni Uygur Türkçesinde “kin” Edatı. *Teke Dergisi*. S.5/1. S.135-144.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (1999). “Kırgız Lehçesindeki ‘Eken’ Üzerine”. 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı. ss. 641-651. Ankara: TDK Yayınları.

KERİMOĞLU, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.

KERİMOĞLU, Caner (2020). *Kiplik ve Kip*. Ankara: Pegem Yayınları.

KERSLAKE, Caner (1990). “The Semantics of Possibility in Turkish”. *Current Issues in Turkish Linguistics* [Bengisu Rona (ed.)]. Ankara: Hitit, s.85-103.

KİEFER, Ferenc (1987). *On Defining Modality*. *Folia Linguistica* 21: 67-94.

KOCAMAN, Ahmet (1981). “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”. *TDAY Belleten*, s.81-85.

KORKMAZ, Zeynep (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

KÖK, Abdullah (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v/235v/2) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

KUMAKİRİ, Taku (2013). Epistemic Modality and Conditional Sentence: On the Presentative Particle of an Arabic Dialect of Tunic (Tunusia). *Tokyo University Linguistic Papers (TULIP)* 33. 155-173.

KÜÇÜK, Sebahattin (1987). “Türkçe’de Şüphe Bildiren ‘ki’ edatı Üzerine”. *Türk Dili Dergisi*. Ankara: TDK Yayınları. S. 426, ss. 367-372.

MERHAN, Aziz (2007). *Özbekçede mikin İlgeci*. Türk Dilleri Araştırmaları 17. Festschrift in Honor of Andras J E. Bodrogligeti (ed. Kurtuluş Öztopçu). ss. 221-228.

MITHUN, Marianne (1995). *The Languages of Native North America*. Cambridge: Cambridge University Press.

NALBANT, Mehmet V. (2004). "Türkçe Enklitik Edatı "La"". V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II. Ankara: TDK Yayınları, ss. 2157-2173.

NALBANT, Mehmet V. (2008). *Divânü Lügâti't-Türk Grameri-I İsim*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

PALMER, Frank R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge Textbooks in Linguistics, 1st. Edition, Cambridge: Cambridge University Press.

PALMER, Frank R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

PELKMANS, Mathijs (2018). *Doubt, Suspicion, Mistrust...Semantic Approximations: Ethnographic Approximations*. Mühlfried, F. (Ed.). The London School of Economics and Political Science. Transcript Verlag, Bielefeld, Germany, pp. 169-178.

PORTNER, Paul (2009). *Modality*. Oxford: Oxford University Press.

RENTZSCH, Julian (2013). "Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğın Anlambilimsel Haritası", Bilig, S.67, s.129-168.

RENTZSCH, Julian (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and a Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.

RÖHRBORN, Klaus (1977). *Uigurisches Wörterbuch*. Lieferung I. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

RÖHRBOM, Klaus (1998). "Zur Etymologie der uigurischen Partikel *ärki*", Materialia Turdea, 19: 1-4.

RUBIN, Victoria L. (2010). Epistemic Modality: From Uncertainty to Certainty in the Context of Information Seeking as Interactions with Texts. *Information Processing and Management*, 46 (2010), pp. 533- 540.

SCHINKEWITZ, Jakob (1926). *Rabguzi's Syntax*. MSOS XXIX.

SÖYEGOW, Muratgeldi vd (1999). *Türkmen Dilinin Grammatikası-Morfologiya*. Aşgabat: Ruh Yayınları.

ÜNLÜ, Suat (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi* (TIEM 235v3/450r/7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

ÜSTÜNER, Ahat (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

 Z M, Melike (2019a). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya  rneği*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

 Z M, Melike (2019b). "Epistemik Kiplik İŐaretleyicilerinin Söz Dizimsel  zellikleri:  zbek ve Türkiye Türkçesi". Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi. S.23/2, ss.452-492.

VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

YAZICI ERSOY, Habibe (2011). "BaŐkurt Türkçesinde Kiplik Parçacıkları". *Türkbilig*, S.22, ss.43-56.

YÜCEOL ÖZEZEN, Muna (2013). "Türkiye Türkçesinde Pekiştirme İŞlevli Ki". *Journal of Turkish Studies*, 8 (Volume 8 Issue 9), 367-367.

ZHELONKINA, T. P. (2019). "Explicit Means of Wording Doubt in Modern English". *Vestnik of Moscow State Linguistic University Humanitarian Sciences*. Issue: 1, ss. 152-162. Moscow: FSBEI HE MSLU.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr>. (EriŐim tarihi 10.6.2021).

<https://ekitap.ktb.gov.tr>. (EriŐim tarihi 13.4.2021).